

Reijo Wilenius

Sodan ja rauhan filosofiaa

Tämän Windows Help tiedoston on luonut alkuperäistekstistä:

Timo Kinnunen

Särkiniementie 16 A 41

70700 Kuopio

Finland

+358 (0)17 2613618

On varmankin luonnollista, ettei tekijä mainitse minua tekstissään, koska eihän sillä ole väliä kuka tekstiä kulloinkin käsittelee, tai työstää esitettävään kuntoon. Työläisiähän he vain ovat, eivätkä siten tärkeitä. Käkönen - joka tässä erikseen mainitaan - varmaankin vaikuttaa maailmanhistorian kulkuun aivan eri tavalla.

Mutta asiaan. Tämä kirjoitus kuuluu Kekkonen aikaan, ja Neuvostoliitto oli vielä voimissaan. Ensimmäinen ydinasevalta Ydysvallat teki kaksi ydinasehyökkäystä japaniin, josta teosta sitä ei tuomittu, eikä saanut edes julkisia nuhteita. Tavanomainen sota ei ollut vielä ehtinyt Euroopan takapihalle asti – eli Syyriassa ja Irakissa ei vielä sodittu, ja Libyassakin vallitsi eräänlainen rauhantila. Suuret pakolaismassat eivät tungeksineet Euroopan rajoilla, ja terroritekoja tekivät kunkin maan omat kansalaiset. Ilmastonmuutoksesta ei vielä puhuttu, eikä siitä, että ydinasevaltioiden määrä saattaisi kasvaa, ja niitä kaupattaisiin kaikille joilla on varaa maksaa niistä mitä pyydetään. Näennäisestä poleemisuudestaan huolimatta tämä kirjoitus on osa *pysähtyneisyyden ajan* filosofointia – ikäänkuin Neuvostoliitto olisi ikuinen, ja kaikki muutkin asian niinkuin niiden kuviteltiin aina olleen – ja Kekkonen oli jotakin elämää suurempaa ja Snellman merkittävämpi kuin moni muu. Pienessä maassa on aina osattu pähkäillä.

SISÄLTÖ

Alkusanat	s.i
I JOHDANTOA: MAAILMANTILANNE JA RAUHANLIIKE	
1.. Mitä virkaa on filosofialla rauhantutkimuksessa?	s.1
2. "Asettaa kysymysmerkki kyllin syvälle"	s.3
3. Mihin maailma on menossa?	s.7
4. Miten suhtautua tulevaisuuteen?	s.17
5. Rauhanliikkeen ristiriitoja	s.19
II SODAN JA RAUHAN KÄSITTEISTÄ	
1. Voiko sotaa ja rauhaa määritellä?	s.23
2. Yhteiskuntarauha ja yksilön rauha	s.27
III SODAN JA RAUHAN PERUSTELUT JA VISIOT	
1. Mitä historia väittää?	s.30

2. Oppi oikeutetusta sodasta s.35
3. Rauhan visiot ja utopiat s.38

IV MITÄ VOIDAAN TEHDÄ?

SODAN JA RAUHAN EDELLYTYKSIÄ

1. Taloudellinen taistelu ja yhteistyö s.44
2. Millainen yhteiskunta edistää rauhaa? s.48
3. Aatteelliset ristiriidat ja keskustelu s.52

V SUOMI, SOTA JA RAUHA

1. Suomalaiset ja venäläiset - 42 sotaa s.58
2. Rauhanajattelun sarastusta s.60
3. Snellmanista Kekkoseen s.64

KIRJALLISUUTTA s.71

ALKUSANAT

Yliopistoa syytetään siitä, ettei se riittävästi käsittele ihmiskunnan suuria elämänongelmia. Ne vaativat yleensä useiden tieteenalojen yhteistyötä, eivätkä tulokset tavallisesti edistä akateemista uraa. Perinteellisesti ovat filosofit kuitenkin heittäytyneet laajojen ongelmien pohdintaan - tietäen, että tulokset ovat enemmän tai vähemmän subjektiivisia.

Tämä luentosarja pidettiin yleisopintojaksona Jyväskylän yliopistossa syksyllä 1986 ja otettiin nauhalle. En valitettavasti saanut tilaisuutta sen perusteelliseen kehittämiseen filosofiseksi tutkielmaksi. Vapaasti puhuttu sana on ainoastaan kevyesti muokattu. Ehkä se tässä muodossa säilyi yleistajuisempänä. Toivon, että se herättää omakohtaista sodan ja rauhan kysymysten pohdintaa.

Viimeinen luku 'Suomi, sota ja rauha' noudattaa loppuosaltaan kirjoitustani 'Suurella linjalla' teoksessa 'Kekkosen aikaan' (1986).

Kiitän lämpimästi filosofian laitoksen henkilökuntaa kärsivällisestä puhtaaksikirjoituksesta. Kiitän myös opiskelijoita, jotka keskustelussa vaikuttivat sisällön muotoutumiseen. Hyvin kiitollinen olen Jyrki Käkösen yksityiskohtaisista huomautuksista.

Joulukuussa 1987
Reijo Wilenius

I. JOHDANTOA: MAAILMANTILANNE JA RAUHANLIIKE

1. Mitä virkaa on filosofialla rauhantutkimuksessa?

"Leijonien karjuminen, susien ulvominen, merellinen myrsky ja murskaava miekka ovat ihmistajunnalle liian väkeviä ikuisuuden näkymiä", sanoo William Blake runoelmassaan 'Taivaan ja helvetin avioliitto'. Sodassa on jotakin käsittämätöntä, irrationaalista.

Kuitenkin filosofian tehtävä on ollut selvittää sellaista, mikä ensi näkemältä on käsittämätöntä. Filosofian merkitys rauhantutkimuksessa on kahdenlainen. Ensinnäkin käsitteiden analyysi -tässä tapauksessa sodan ja rauhan käsitteiden selvittäminen. Keskustelussa käsitteitä käytetään usein epäselvällä tavalla, ja filosofian vanha tehtävä on ollut kirkastaa käytettyjä käsitteitä.

Filosofian analyttisen tehtävän lisäksi sillä on aina ollut myös tehtävä, jota voi sanoa synteettiseksi: yrittää hahmottaa kokonaiskuvaa sirpaleista, joita arkikokemus ja eri tieteet tarjoavat jostakin todellisuuden alueesta, esimerkiksi siitä, mitä on ihminen, mitä on yhteiskunta, mitä on kulttuuri - ja tässä tapauksessa: mitä on sota ja rauha?

On tosin otettava huomioon, että tällaisen synteetin, kokonaiskuvan muodostaminen on aina epätäydellistä.

Filosofian alaan on kuulunut myös tutkia inhimillisen toiminnan päämääriä ja pohtia menetelmiä näiden päämäärien saavuttamiseksi. Filosofia ei välttämättä ota kantaa selvittäessään jonkin inhimillisen toiminnan tarkoituksia ja menetelmiä. Mutta on aihetta sanoa jo luentojen alkuun, että en sivuuta arvokysymyksiä kantaa ottamatta. On oltava vain tietoinen tällaisista kannanotoista, joita filosofiseen, usein myös tieteelliseen tutkimukseen sisältyy.

Tässä tarkastelussani on taustalla kannanotto ihmiskunnan rauhanomaisen yhteiselämän puolesta, väheksymättä sitä, että ristiriidat ihmiskunnan historiassa ovat olleet kehitystä liikkeelle panevia voimia. Mutta usein myös tuhoavia voimia.

Käsitykseni mukaan sodat ovat ehdottomasti vanhentunut ristiriidan ratkaisun muoto, ja varsinkin nykyisen asetekniikan kaudella.

Toinen kannanottoni on luottamus ihmiseen, ihmiskuntaan -luottamus siihen, että niinkin uhanalaisesta tilanteesta kuin missä tällä hetkellä olemme pystytään tietoisin päätöksin ja teoin rakentamaan rauhanomaista ja ihmisarvoista tulevaisuutta.

On syytä todeta, että olen saanut ajatteluuni virikkeitä Steinerilta - esim. teoksesta 'Yhteiskunnallisen kysymyksen ydinkohtia' - vaikka en missään häntä siteeraa.

2. "Asettaa kysymysmerkki kyllin syvälle"

Yritän antaa yleiskuvan siitä, mitä kysymyksiä tulemme käsittelemään, millaisen maiseman halki kulkemaan. On jo syytä todeta, että monet kysymykset jäävät avoimiksi. Tärkeätä on asettaa kysymykset - tai niinkuin filosofi Wittgenstein sanoo: "Asettaa kysymysmerkki kyllin syvälle."

Lähden liikkeelle nykyisestä maailmantilanteesta: mistä tällä hetkellä on kysymys? Mitä olennaisia sotaan ja rauhaan vaikuttavia tekijöitä on nykyisessä maailmantilanteessa? Tarkastelen ennen kaikkea tieteellis-teknistä kehitystä ja sen vaikutuksia, mutta myös ihmiskunnan yhteiselämän näkymiä, koska niihin lähinnä sodan ja rauhan ilmiöt liittyvät. Tekniikan kehitys kärjistää ennen näkemättömällä tavalla sodan ja rauhan eron.

Rauhanliike on osaltaan vastaus nykyiseen maailmantilanteeseen, yritys ratkaista tiettyjä ongelmia. Miten rauhanliike on syntynyt ja millainen on sen nykytilanne? On otettava huomioon, että olen itse mukana rauhanliikkeessä - siksi en ole varma, että tarkastellessani sen eri suuntauksia pystyn olemaan täysin objektiivinen. Rauhanliikkeenkin tila - ei ainoastaan maailmantilanne - sisältää ratkaisemattomia ristiriitoja.

Erityinen filosofinen ongelma on sodan ja rauhan käsitteet. Nykykeskustelussa on monia sodan ja rauhan käsitteitä - puhutaan "kylmästä" ja "kuumasta" sodasta, "positiivisesta" ja "negatiivisesta" rauhantilasta. Käsite "rauha" liittyy moniin muihin käsitteisiin, esimerkiksi harmonian ja yhteistoiminnan käsitteisiin, niin kuin sodan käsite liittyy konfliktin, ristiriidan käsitteisiin.

Seuraava kysymys koskee sodan ja rauhan perusteluja. Siinä otan historiallisen näkökulman: miten ihmiskunnan käsitys sodasta ja rauhasta on kehittynyt varhaisista kulttuureista nykytilanteeseen? Nimenomaan varhaisissa kulttuureissa löytyy sodalle uskonnollisia perusteita, jotka ovat osittain eläneet nykyaikaan asti. Esimerkiksi Uuden testamentin Ilmestyskirjassa on valtavia visioita tulevasta rauhan tilasta, mutta myös siihen johtavasta sodasta. Nämä ovat vaikuttaneet kristillisessä ajattelussa. Tarkastelen myös maallisia visioita ja utopioita tulevasta rauhantilasta. Väheksymättä utopioiden merkitystä, koska niillä saattaa olla ihmistoimintaa ohjaava voima. Niitä esiintyy varsinkin varhaisissa rauhanliikkeissä.

Esimerkkinä sellaisesta visiosta esitän jo tässä johdannossa katkelman 1400-luvulla eläneen filosofin ja teologin Nikolaus Cusanuksen teoksesta 'Uskon rauhasta'(1453):

"Kun muuan mies oli kuullut julmuuksista, joita turkkilainen sulttaani oli harjoittanut niitä kohtaan, joilla on toinen uskonto ja vakaumus, hän ryhtyi rukoilemaan, että Jumala armah taisi ihmiskuntaa ja lopettaisi vakaumusten erilaisuuden takia tehdyt hirmutyöt.

"Silloin Jumala näytti miehelle seuraavan näyn. Eri kansoja, maita ja kieliä edustavat enkelit olivat kokoontuneet Jumalan luo ja Jumala puhui heille ja sanoi:

"Herra, Taivaan ja Maan kuningas on kuullut niiden huokaukset, joita on murhattu, vangittu ja orjuutettu heidän vakaumustensa erilaisuuden tähden. Ja koska ne, jotka ovat sietäneet ja harjoittaneet näitä vainoja, ovat tehneet niin siinä uskossa, että se olisi mieliksi Herralle, Jumalalle ja heidän omalle rauhalleen, niin on Herra armahtanut kansaansa ja päättänyt, että vakaumusten erilaisuudet tasoitetaan rauhallisesti keskustellen ja sopien kaikkien ihmisten yhteisymmärryksessä.

"Siksi kaikkien kansojen edustajat kerääntykööt neuvottelemaan Pyhään Kaupunkiin, Jerusalemiin, ja heille annettakoon tämä sana: Olkoon maailmassa rauha ja ihmisillä

hyvä tahto."

On järkyttävää, että tällainen rauhanvisio on nähty jo 1400-luvun puolivälissä ja että se on edelleen toteutumatta.

Erityisesti otan esille Immanuel Kantin näkemyksen teoksessa 'Ikuiseen rauhaan', koska hän - Rousseau'n ohella - varsinaisesti aloittaa rauhan filosofian uusimmalla ajalla.

Lopuksi jää kysymys, mitä voidaan tehdä. Tarkastelen sodan ja rauhan taloudellisia, sosiaalisia ja henkisiä edellytyksiä, joista on erilaisia näkemyksiä. Mitkä ovat rauhanomaisen kehityksen yhteiskunnallisia edellytyksiä? Mitkä ovat rauhan ja sodan henkiset edellytykset?

Käsittelen kahta erilaista logiikkaa, jotka näyttävät nykymaailmassa toimivan kansainvälisissä suhteissa, toisaalta "epäluulon logiikkaa", joka perustuu kielteisiin käsityksiin toisista kansoista ja johtaa jatkuvaan asevarusteluun, toisaalta (tätä ilmaisua käytti Kekkonen kirjassaan 'Tamminiemi') "luottamuksen logiikkaa", joka johtaa varustautumisen vähenemiseen.

Viimeinen tarkastelu kohdistuu Suomeen. Suomalaisia on pidetty sotaisana kansakuntana. Eräs venäläinen historioitsija on laskenut, että Ruotsin, Suomen ja Venäjän välillä on ollut 42 sotaa. On kuitenkin tapahtunut hyvin mielenkiintoinen prosessi toisen maailmansodan jälkeen: Suomi on ollut Euroopassa jossakin suhteessa suorastaan askeleen edellä muita kansoja tietyn viholliskuvan (ryssäkuvan) purkamisessa, vastakkainasettelun muuttamisessa yhteistyöksi, kanssakäymiseksi. Vaikka Suomen menneisyys on paljolti veristä sotahistoriaa, niin jo 1800-luvun puolivälistä lähtien Suomen kulttuurin klassikoiden ajattelussa on alkanut esiintyä näkemyksiä, joille sitten Paasikivi ja Kekkonen saattoivat rakentaa rauhanpolitiikkaansa. Suomella on hyvät edellytykset edistää rauhaa maailmassa, ymmärtää sekä idän että lännen näkemyksiä ja toimia eräänlaisena kohtaamispaikkana. Kansainvälistä rauhanliikettä kiinnostaa Suomen ja Neuvostoliiton suhde, "rauhanomainen rinnakkaiselo", ja Suomessa sodan jälkeen tapahtunut kehitys nähdään esikuvallisena. Suomalainen rauhanliike on idän ja lännen rauhanliikkeiden ristiriidoissa toiminut sillanrakentajana.

Tämä yleiskuva maisemasta, jonka läpi kuljemme.

3. Mihin maailma on menossa?

On tavattoman vaikeaa hahmottaa kokonaiskuvaa omasta ajasta. On huomattavasti helpompaa 50 tai 100 vuoden kuluttua arvioida, mitkä ovat aikamme keskeiset prosessit ja ongelmat. Lähdän liikkeelle näkymistä, joista ollaan melko yksimielisiä. Sellainen näkymä on tieteellis-tekninen ja teollinen kehitys viime vuosikymmeninä.

Teollinen kehitys lähti liikkeelle jo kaksisataa vuotta sitten Englannissa yksinkertaisista keksinnöistä, joilla ei ollut aluksi tieteen kanssa paljoa tekemistä, esimerkiksi höyrykone ja kehuukone. 1800-luvun puolivälistä lähtien tulee luonnontiede yhä enemmän kuvaan tekniikan kehittäjänä. Alkaa aivan ennen näkemätön sivilisaation

muutosprosessi, joka Suomessa puree 1880-luvulta lähtien, myöhemmin kuin monissa muissa Länsi-Euroopan maissa, ja joka rajusti muuttaa ympäristömme ja elämäntilanteemme.

Kalevalassa puhutaan "suuresta tammesta", joka vähitellen kasvaa vähäisestä siemenestä valtavaksi puuksi. Teknosysteemistä on tullut suunnaton puu, jossa on erilaisia oksia, hyviä ja huonoja.

On hyvin vaikea muodostaa tasapainoista näkemystä teknisen kehityksen seurauksista. Varsinkin viime aikoina, kun tämän kehityksen kielteiset seuraukset ovat tulleet esiin, on syntynyt taipumus koko tammen kaatamiseen. Kalevalassahan nousee merestä pieni mies, joka kaataa suuren tammen. En missään nimessä kannata koko tammen kaatamista, mutta kylläkin sen eräiden, varsinkin aseteknisten oksien karsimista.

Mitä hyviä puolia tässä teknisessä kehityksessä on ollut? Voimme esimerkiksi ajatella tilannetta Suomessa vuonna 1866; silloin oli kesällä poikkeuksellisen kylmä sää, lunta oli satanut monin paikoin Etelä- ja Keski-Suomessa vielä juhannuksen alla ja ensimmäiset lumisateet tulivat Keski-Suomessa jo elokuussa. Seurauksena oli hirvittävä kato, joka vielä jatkui seuraavana vuonna - sen kaltainen nälänhätä kuin nykyään on joissakin Afrikan maissa. Pienestä kansakunnasta kuoli toistasataatuhatta nälkään tai nälän aiheuttamiin tauteihin.

Tällaisesta tilanteesta on päästy nykytilanteeseen, jossa suomalaiset elävät melko leveästi. Ajatellen aineellisia perustarpeita: ravitsemusta, vaateista, asumista, näemme valtavan nousun, joka on nimenomaan tieteellis-teknisen ja teollisen kehityksen ansiota. Elintaso, joka oli mahdollinen vain pienelle vähemmistölle, tuli mahdolliseksi koko kansalle.

Toisiakin selkeästi hyviä puolia on, esimerkiksi liikennevälineiden kehitys. Kun lisäksi otetaan huomioon viestintävälineiden kehitys, on saatu ainutlaatuinen mahdollisuus ihmiskunnan yhteiseen tietoisuuteen. Ja vihdoin tietotekniikan kehitys, mahdollisuus käyttää tehokkaasti ihmiskunnan tietovarantoa.

Tätä luetteloita voitaisiin jatkaa. Ei saa unohtaa näitä tekniikan kehityksen myönteisiä puolia, koska sen haittapuolien voimistuessa saattaa syntyä yleistä tieteen ja tekniikan vastaisuutta. Niin kuin eräs amerikkalainen, rajoitetun ydinsodan jälkeistä tilaa kuvaava romaani hyvin johdonmukaisesti kuvaa: ihmisissä syntyy tavaton viha tiedettä ja tekniikkaa kohtaan; halutaan palata alkeellisempaan kulttuuriin.

Vuonna 1985 pidettiin Helsingissä Rooman Klubin kongressi, joka käsitteli ihmiskunnan tulevaisuutta. Kongressissa todettiin tieteellis-tekniseen kehitykseen liittyvän kolme tai neljä suurta varjoa, uhkaa. Niistä ensimmäinen on asejärjestelmien kehitys. Yhdysvaltain sisällissota 1800-luvun puolivälissä oli ensimmäinen moderni tekninen sota, ja 130 vuoden kuluessa on rakennettu yhä tehokkaampia ja monimutkaisempia asejärjestelmiä. Monet näkevät juuri näiden järjestelmien monimutkaisuudessa suurimman vaaran, koska monimutkainen systeemi voi vahingossa laueta. Oletetaan yleisesti, että suurvallat eivät tule ydinaseita käyttämään; suurvaltojen johtajat ovat siinä määrin tietoisia rajoitetunkin ydinsodan seurauksista, että ei pidetä todennäköisenä tietoista ydinsotaan ryhtymistä. Ydinaseitten yhä levitessä on kyllä mahdollista, että jokin valtio tulee niitä hätätilassa käyttämään.

Nykyään pohditaan paljon vahingossa tapahtuvia asejärjestelmien laukeamisia. Tiedämme, että tällaisia rajatilanteita on jo esiintynyt. Ainakin Yhdysvaltojen ydinasejärjestelmä on ollut usean kerran lähellä laukeamista väärän hälytyksen johdosta. Eräs tekniikan filosofi totesi äskettäin, että tämä tekniikalle ominainen suunta - rakentaa yhä monimutkaisempia systeemejä - sisältää nimenomaan yhä suuremman vahingon vaaran. On suorastaan lainalaisuus: mitä monimutkaisempi jokin tekninen systeemi on, sitä todennäköisempää on, että jokin sen osa ei toimi optimaalisella tavalla. Ja erityisesti tietotekniikan liittyessä asejärjestelmiin pelätään vahingossa tapahtuvia katastrofeja.

Itse teossa viime vuoden aikana on tapahtunut useita tällaisia onnettomuuksia, ei onneksi asejärjestelmissä, vaan niihin verrattavissa olevan tekniikan piirissä. Ensimmäinen oli keväällä 1986 Yhdysvaltojen avaruussukkulaonnettomuus, jossa suhteellisen pieni vika aiheutti valtavan onnettomuuden. Joitakin viikkoja tämän jälkeen tapahtui Yhdysvaltojen maanalaisessa ydinkokeessa onnettomuus, josta oli aiheutua hyvinkin suuria tuhoja. Myös sääsatelliitin laukaisu radalleen epäonnistui.

Keväällä 1986 "kirjoitettiin seinälle", että tekniikka oli mennyt tietyn rajan yli - kaikkein näkyvin katastrofi oli Tshernobylin ydinvoimalaonnettomuus huhtikuun lopulla. Sen verran kuin onnettomuutta on pystytty rekonstruoimaan, tuli erittäin hieno, monimutkainen järjestelmä inhimillisen huolimattomuuden kautta tuhoisaksi (On syytä muistaa, ettei ihminen ole täydellinen, ja kun tekniikka on ihmisen tekoa, siihen heijastuu inhimillinen epätäydellisyys.) Onnettomuudesta aiheutui valtava ympäristövahinko Pohjolaa myöten. Sen tärkein sanoma jäi päättäjiltä havaitsematta: on menty tietyn riskirajan ylitse.

Tarvittaisiin paljon perusteellisempi tilanteen arviointi kuin Kansainvälisen Ydinenergiajärjestön (IAEA) piirissä on tapahtunut: järjestö on jo sääntöjensä mukaan sitoutunut ydinvoiman lisäämiseen, ja sen takia on suorastaan naurettavaa, että siltä odotetaan objektiivisia kannanottoja ydinvoiman riskien suhteen. Vastaavia onnettomuuksia, jotka pohjautuvat yhä monimutkaisempaan tekniikkaan, tapahtui lukuisia seuraavina kuukausina: esimerkiksi ruotsinlaiva, jolla oli uusi hieno ohjausjärjestelmä, alkoi käyttäytyä omituisesti ja ajoi karille. Ja muutama päivä sitten Uusi-Suomi jäi ilmestymättä, koska se oli hankkinut erittäin hienon painosysteemin ja tietokone alkoi reistaila, eikä mistään löytynyt vikaa: sarjakuvat tulivat etusivulle.

Järkyttävää on ihmisten avuttomuus, kun tällaista alkaa tapahtua - kun on tehty hieno systeemi ja sitten jossakin tuntemattomassa kohdassa se alkaa pettää. Seuraukset voivat olla hirvittävät tai sitten ne voivat olla pelkästään huvittavat, kuten Uuden Suomen kohdalla.

Kaikkein vaarallisin on avaruuskilpi, jota Yhdysvallat on suunnitellut, ns. strateginen puolustusaloite. Se tulisi olemaan hyvin pitkälle automatisoitu systeemi, joka irtautuu ihmisen tietoisesta hallinnasta.

Toivottavasti huonona esimerkkinä on mainittu, että kun Suomessa juhannuksena sytytetään juhannuskokot, niin ydinkilven sensorit saattavat tulkita sen yllätyshyökkäykseksi, ja kokkorantoihin kohdistuu ydinisku, jota kukaan ei ehdi pysäyttää, koska iskut ovat erittäin pitkälle automatisoidut. Monet tutkijat pelkäävät, ettei pystytä puuttumaan tällaisiin virhetulkintoihin. Jos Yhdysvallat rakentaa tämän

varjon, Neuvostoliitto saattaa rakentaa vastaavan, ja näiden kohtaaminen avaruudessa sisältää jo melkoisia vaaramomentteja.

Asejärjestelmien kehityksestä voisi vielä todeta sen, että nykyään tuijotetaan ehkä liikaakin ydinaseita: jatkuvasti on kehitteillä uusia aseita, jotka saattavat olla yhtä vaarallisia: laseraseet, elektromagneettiset aseet, biologiset aseet... Joskus vaikuttaa siltä, että rauhanliike tuijottaa liikaa tiettyä tuotosta, kun kysymys on tietystä prosessista: asejärjestelmien jatkuvasta kehittämisestä, johon ihmiskunnan tutkijavoimasta osallistuu suuri osa.

Kysymys on niin sanoakseni tietyn oksan kasvusta, joka olisi saatava pysähtymään. Ei auta, että oksasta karsitaan muutama lehti pois. Kysymysmerkki on asetettava kyllin syvälle: mikä meidän kulttuurissamme on vialla, kun tällainen oksa jatkuvasti kasvaa?

Mainitussa Rooman Klubin -kongressissa nähtiin toisena suurena teknisen kehityksen varjona luonnon vähittäinen tuhoutuminen. Kun asejärjestelmät huolehtivat äkkituhosta, etenee pehmein askelin luonnon vähittäinen tuhoutuminen. Vielä kymmenen vuotta sitten puhuttiin luonnon saastumisesta, nyt puhutaan yhä yleisemmin luonnon tuhoutumisesta. Ja kun kohtaa tutkijoita, jotka selittävät jotakin kapeatakin osa-aluetta tästä luonnon saastumis- ja tuhoutumisprosessista, he ovat äärimmäisen huolestuneita. Esimerkiksi ilmantutkijat ilmanmuutoksista, ja erityisesti maan otsonikerrokseen ilmestyneistä repeämistä. Etelämantereen yläpuolella on todettu tällainen repeytymä. Jos nämä repeytymät laajenevat, niin kuin tällä hetkellä näyttää tapahtuvan, se merkitsee sitä, että auringon ultraviolettisäteily pääsee maan päälle paljaana, ilman otsonikerroksen luomaa siivilää. Sitä ei maan kasvullisuus kestä eikä liioin ihmisen iho. Ihminen ehkä pystyy suojaamaan itsensä (silloin tosin loppuisivat aurinkomatkat); pahinta on kasvullisuudelle aiheutuva tuho.

Tämä on vain yksi esimerkki monista prosesseista. Raportissa Global 2000 todetaan, että elollista maaperää tuhoutuu nykyään vuodessa noin 200 000 neliökilometriä, joka on noin 2/3 Suomen pinta-alasta. Tuhoutuminen johtuu erilaisista syistä: pohjoisella pallonpuoliskolla mm. haposateet aiheuttavat maaperän elollisuuden tuhoutumista; eteläisellä pallonpuoliskolla aavikoituminen.

Jos tämä prosessi kulkee nykyistä vauhtia eteenpäin, niin 30 vuoden kuluttua tulee nälkä myös teollisuusmaissa.

Onneksi näihin uhkiin ollaan heräämässä. Henkilökohtaisesti uskon, että nämä uhat pystytään paljolti pysäyttämään - vaikka en ole asiasta varma. Suomessa Eero Paloheimo on esittänyt käsityksen, että pysäyttäminen vaatisi niin rajuja toimenpiteitä, että niihin ryhtyminen on epätodennäköistä.

Olen näinkin pitkään viipynyt ympäristöuhkien tarkastelussa, koska minusta on tärkeätä nähdä, miten läheisesti rauhanliike ja ympäristöliike liittyvät toisiinsa.

Kolmas tieteellis-tekniseen kehitykseen liittyvä uhka, ehkä vähiten tiedostettu, on se mitä tapahtuu ihmismielelle nykyisen viihde- ja tiedotustekniikan kaudella. Ihmismieleen suuntautuu valtava informaatiotulva, jota se ei pysty sulattamaan.

Sellainen inhimillinen perusominaisuus kuin aktiivinen, itsenäinen ajattelu tukahtuu

helposti tämän paineen alla. Asiaa on vaikeampi todistaa kuin jotakin ympäristötuhoa. On tapahtunut eräänlainen hiljeneminen - se tuntuu yliopistossa - eräänlainen "ääneton kevät". Ympäristökeskustelu alkoi Rachel Carsonin teoksesta 'The Silent Spring' (Ääneton kevät), jossa hän kuvasi luonnon hiljenemistä, kun ympäristömyrkköjen vaikutuksesta hyönteiset ja linnut vähitellen vähenevät. Vaarallisempi prosessi on, jos ihmiset hiljenevät ajattelultaan: otetaan vain vastaan viihdettä ja informaatiota pienestä pitäen; jo vaahtosammuttimen kokoiset lapset istutetaan telkkarin ääreen.

Pari vuotta sitten tapasin Moskovassa neuvostoliittolaisen kasvatustieteilijän, professori Davidovin, joka oli äärimmäisen huolestunut: idän ja lännen koululaitos ei pysty tuottamaan ajattelevia ihmisiä vaan ainoastaan systeemin osia. Eräs tiedotustekniikan tutkija totesi äskettäin, miten ensimmäisen sähköisen tiedotusvälineen, morselehtäimen tullessa käyttöön 1840-luvulla syntyi lehdistössä uusi tyyli esittää vain lyhyitä informaatioyksiköitä, johon tämä väline tavallaan pakotti: pelkkiä tapahtumien katkelmia. Tämä on ihmisen tajunnan rakenteen vastaista, koska tajunta pyrkii kokonaisuuksiin, ymmärtämään, asettamaan asioita yhteyksiin. Koko informaatiotyyli alkaen lennättimestä sanomalehteen, radioon ja televisioon tarjoaa ihmistajunnalle ainoastaan katkelmia, antamatta aikaa liittää yhteen näitä katkelmia, etsiä ilmiöitten välisiä yhteyksiä, ajatuksellisesti haltuunottaa todellisuutta.

Ja kun tällaisia bittejä tulee tuhansia, miljoonia, miljardeja, ilman että niitä pystyy sulattamaan, ei minusta ole epäilystä siitä, että se vaikuttaa lamauttavasti ihmisen ydinvoimaan. Fysikaalisen ydinvoiman ohella voidaan puhua ihmisen ydinvoimasta, joka on tämä merkillinen 'minä ajattelen', 'minä ymmärrän'; pyrkimys sulattaa, ajatellen läpäistä aistien tuottamaa informaatiota, kun se tulee katkelmallisessa muodossa.

Filosofi Schlegel sanoi aikanaan, että ellei ihmisellä ole omaa ajattelua, hänellä ei liioin ole omaa toimintaa, koska ajattelumme ja toimintamme ovat hyvin läheisessä yhteydessä keskenään. Jos tämä tekniikan varjo on todellinen, siitä seuraa eräänlainen ihmisen perustava passivoituminen, kyvyttömyys tarttua näihin tuhosuuntauksiin, jotka uhkaavat ihmistä ja luontoa. Niitä kyllä seurataan televisiosta - olisiko jälleen jokin uusi, jännittävä onnettomuus jossain tapahtunut? Mutta kyky ymmärtää, vastata ja tarttua näihin maailmanprosesseihin -se heikkenee. Tämä on ehkä vaarallisin tekniikan kehityksen seuraus.

Tieteellis-tekninen-teollinen kehitys on maailmantilanteen pintakerros. Se, mikä tekee tämän kehityksen vaaralliseksi, on ihmiskunnan yhteiselämän, sosiaalisen elämän samanaikainen kehittymättömyys.

Kaikki kuvatut asejärjestelmät voitaisiin pitää pelkkänä museotavarana, jos ihmiskunnan yhteiselämä olisi toimivaa yhteistyösuhdetta.

Minkään eläinlajin piirissä ei esiinny sotia. On vaikeata kuvitella, että esimerkiksi kamelit järjestäytyisivät kahdeksi armeijaksi ja kävisivät toistensa kimppuun, potkimaan tai puskemaan toisiaan kuoliaiksi; ihmiskunnallisten suhteiden vaikeus on melkein irrationaalinen tosiasia.

Ajattelen ehkä suurinta tämänhetkistä vastakohtaa: idän ja lännen, sotilaallisesti täsmentäen Atlantin liiton ja Varsovan liiton vastakkainasettelua, jossa piilee suurin vaara yleiseen sotaan.

Jos Suomesta matkustaa vaikka vain sen verran länteen, että saapuu kauniiseen Tukholmaan, kohtaa heti Itäisen Karhun pelon - neuvostoliittopelon. Neuvostoliitossa kohtaa samoja pelkoja Lännen suhteen. Tällainen pelon ja epäluulon kyllästävä ilmapiiri osoittaa haaksirikkoa ihmisten välisissä suhteissa. Vastaavat ongelmat esiintyvät yksityisten ihmisten välillä, avioliitoissa, suhteessa naapureihin, työyhteisöissä. Eikä ole harvinaista, että näissä ongelmissa tartutaan kättä pidempään. Ihmisen suhde toiseen ihmiseen, verrattuna teknisen tiedon kehitykseen, on todella alikehittynyt alue.

Kulttuurifilosofi Albert Schweitzer pohti ensimmäisen maailmansodan jälkeen teoksessaan 'Kulttuurin jälleenrakentamisesta' ihmisen tilaa ja osui ongelman ytimeen sanoessaan: "Sivilisaatiomme suurin ongelma on eettinen kehittymättömyys ihmisten ja ryhmien välisissä suhteissa." Nykyään kuulee jo melkein fraasina sanonnan, että ihmisen eettis-sosiaalinen kehitys on jäänyt jälkeen tieteellis-teknisestä kehityksestä. Tajutaan, että on syntynyt vaikea tasapaino-ongelma - että olisi suunnattava vähintään yhtä paljon energiaa ja ajatusta ihmisten (ja ihmisen ja luonnon) välisten suhteiden kehittämiseen kuin teknis-teolliseen luonnon hyväksikäyttöön.

Nykytilannetta voidaan luonnehtia myös puhumalla ihmisen hajautumisesta: tieto, tunne ja tahto kulkevat eri teitä. Ihmisellä on suunnaton tietovaranto, mutta se on eettisistä toiminnan tarkoituksista irtautunutta tietoa. Toisaalla myös tahto näyttää irtautuvan inhimillisyydestä, selvimmin väkivallan kasvussa. Sivilisaatiossamme ilmenee yllättävän paljon irrationaalista tuhoamisen tahtoa. Lievemässä muodossa se on karkeata arkipäivän fasismia, perheessä, työpaikoilla, suhteessa luontoon.

Kolmas irrallistunut tekijä on puhtaasti narsistinen tunne-elämä, huumeiden ja päihteiden avulla saavutetut mielihyvän tunteet, jotka taas ovat täysin irrallaan ihmisen tietämisestä ja sosiaalisesta toiminnasta.

Ihminen on sisäisesti hajallaan: tämäkin heijastuu maailmantilanteessa.

4. Miten suhtautua tulevaisuuteen?

Tarkastelen vielä suhtautumista maailmantilanteeseen. Joku teistä sanoi täällä, että syntyy väistämättä ahdistusta, kun sitä katsoo. Ja ahdistuksesta seuraa helposti toiminnallinen lamaantuminen.

Onko mahdollinen sellainen asenne, jota Jean-Paul Sartre nimittää "kovaksi optimismiksi"? Pystyy katsomaan silmiin kaikkein synkimpiäkin tilanteita sekä omassa henkilökohtaisessa elämässään että ihmiskunnan elämässä, ja yrittää kykyjensä ja voimiensa mukaan rakentaa parempaa tilannetta.

Esseessään 'Eksistentiaalisuus on humanismia' Sartre luonnehtii "kovan optimismin" asennetta; "pehmeää optimismia" on se, että kieltäytyy näkemästä synkkiä tulevaisuuden mahdollisuuksia: katsoo vain kauniita ideaaleja. Jonakin päivänä törmää sitten kovaan todellisuuteen ja muuttuu passiiviseksi pessimistiksi.

Nykyihmiseltä, todelliselta aikalaiselta, vaaditaan, että hän katsoo silmiin todellisuutta, sen synkimpiäkin puolia, mutta ilman että se lamauttaa häntä. Hän panee voimansa sellaiseen - kuten Sartre sanoo - projektiin, jolla hän parhaan ymmärryksensä ja kykynsä mukaan yrittää, vaikka pieneltäkin osalta, muuttaa maailman tilannetta parempaan suuntaan. Ja hän tunnustaa rehellisesti itselleen että on epävarmaa, onnistuuko projekti. Yrittää parhaansa, vaikka tulevaisuus on epävarma.

Antiikin mytologiassa esiintyi kaksi hahmoa, joiden vastakohta valaisee näitä asenteita: Epimetheus ja Prometheus. Epimetheus edustaa puhtaasti tarkastelevaa asennetta - tietämistä tietämisen vuoksi. Hankitaan tietoa, pelkäästään tarkastellaan asioita. Nietzsche kritikoi tällaista "historismia", pelkkää tietojen keräämistä. Prometheus edustaa kokonaisuuksien tajuamista ja asioihin tarttumista.

5. Rauhanliikkeen ristiriitoja

Mikä asema on rauhanliikkeellä osana maailmantilannetta?

Rauhanliike on ollut meidän aikamme suurin spontaani kansalaisliike, joskin sen rinnalle on nousemassa ympäristöliike. Tosin se vaikuttaa voimattomalta maailmantilanteen suurten realiteettien, ennen muuta idän ja lännen vastakohtan edessä. Rauhanliike on kyllä luultavasti jarruttanut asevarustelua, mutta se ei ole onnistunut saamaan aikaan aseriisuntaa - ainakaan vielä. Hallitukset joutuvat tosin yhä enemmän ottamaan huomioon rauhanliikkeen pyrkimykset. Esimerkiksi niin sanottujen euro-ohjusten tulo - vaikka se sitten tapahtuikin suurin piirtein hallitusten kaavailun mukaan - oli vähällä jäädä kovan vastarinnan vuoksi toteutumatta. Nykyinen varustelukierre merillä näyttää jäävän rauhanliikkeen näköpiirin ulkopuolelle.

Rauhanliikkeellä on tietty pinnanalainen merkitys: se luo yleistä mielipidettä, joka hallitusten on yhä enemmän otettava huomioon. Rauhanliike koulii ihmisiä ajattelemaan aseettoman maailman mahdollisuutta, vaikka sellainen maailma olisi vielä kaukana. Siitä syystä rauhanliikkeeseen osallistuminen ei ole merkityksetöntä, vaikka siinä kokee itsensä vain pisaraksi meressä. Nämä pisarat näyttävät enemmän lisääntyvän kuin vähenevän. Monissa Euroopan maissa olisi nykyään paljon vaikeampi saada nuoria miehiä lähtemään sotaan kuin vuonna 1914 tai 1939.

Rauhanliike on jakaantunut kahteen leiriin, itäiseen ja läntiseen. Siinäkin kuvastuu idän ja lännen ideologis-poliittinen vastakohta. Lännessä vallitsee se käsitys, että sosialististen maiden rauhanliike, lukuunottamatta eräitä pieniä ryhmiä, on täysin valtion ohjauksessa.

Kun olen melko pitkälle tutustunut Neuvostoliiton rauhanliikkeeseen, rohkenen väittää, että läntinen käsitys on osittain näköharha. Neuvostoliitossa toimivat valtakunnallinen ja alueelliset rauhankomiteat. Ne eivät saa valtion rahoitusta, toisin kuin suomalaiset rauhanjärjestöt; varat tulevat kansalaiskeräyksin. Rauhankomiteoissa kohtaa älyllistä ja kirjallista eliittiä, ei kylläkään dissidenttejä. Neuvostotasavalloissa ja yleisliittolaisella tasolla rauhankomiteoilla on käytettävissään parhaita tutkijoita, tiedeakatemian jäseniä, jotka tarkastelevat maailmantilannetta rauhan edistämisen kannalta. Rauhankomitean asiantuntijat vaikuttavat hallituksen päätöksiin; hallitus ei niinkään hengitä rauhanliikkeen niskaan vaan ennemmin päinvastoin, rauhanliike hengittää aika vahvasti

hallituksen suuntaan. Käsitykseni mukaan useat hallituksen rauhanaloitteet ovat tulleet rauhankomitean taholta.

On tosin lisättävä, että Neuvostoliitossa ei suvaita mitään täysin hallituksesta ja puolueesta riippumattomia organisaatioita siinä mielessä kuin lännessä. Aivan viime glasnost-aikoina on suhtautuminen ns. riippumattomiin ryhmiin muuttunut suvaitsevaisemmaksi. Uskallan kuitenkin väittää, että rauhankomiteat Neuvostoliitossa edustavat laajaa yleistä mielipidettä, toisen maailmansodan kokemusten tuottamaa rauhantahtoa.

Läntisessä rauhanliikkeessä on erilaisia suuntauksia. Vuonna 1892 perustettiin Kansainvälinen rauhantoimisto, International Peace Bureau eli IPB. Se muodostui ensimmäiseksi länsimaisten rauhanjärjestöjen yhteenliittymäksi. Suomessa syntyi 1900-luvun alussa Rauhanliitto, joka edelleenkin toimii varsinkin ruotsinkielisen väestönosan keskuudessa, puheenjohtajana professori Göran von Bonsdorf. Sen toiminta liittyy kansainvälisesti IPB:n yhteyteen.

Toisen maailmansodan jälkeen on syntynyt muita yhteenliittymiä. Ehkä perustavin vastakohta rauhanliikkeen sisällä vallitsee IPB:n ja Maailman Rauhanneuvoston (World Peace Council, WPC) välillä. Maailman Rauhanneuvosto syntyi lähinnä sosialististen maiden ja läntisten kommunististen puolueiden aloitteesta. Suomessa siihen kuuluva kansallinen järjestö on Suomen Rauhanpuolustajat, jossa alun alkaen on ollut mukana myös ei-vasemmistolaisia järjestöjä ja henkilöitä, kaikkiaan noin 90 erilaista järjestöä Kokoomuksen Tuhatkuntaa myöten. Luulen tuntevani tämän järjestön hyvin, koska olen pitkään ollut sen valtuuston puheenjohtaja.

On siis kaksi erilaista rauhanliikkeen suuntausta, joiden ei ole aina helppo elää yhdessä. Viime aikoina yhteistyö on kuitenkin lisääntynyt. Lähellä IPB:tä on ns. russellilainen rauhanliike, jota edustaa Suomessa Sadankomitea.

Selvä yhteinen päämäärä kaikilla rauhanliikkeillä on aseriisunta, joka ensimmäisenä askeleena kohdistuu ydinaseiden vähentämiseen ja ydinaseettomien vyöhykkeiden luomiseen, ei ainoastaan Pohjolassa vaan myös esim. Balkanilla ja Tyynellä merellä, jossa on jo syntynyt ydinaseeton vyöhyke. Tämä on selkeä yhteistoiminnan alue, samoin kuin ydinkoekielto.

Monissa muissa kysymyksissä on erilaisia näkemyksiä, ehkä ennen muuta rauhanjärjestöjen suhteesta hallitukseen ja ihmisoikeuksiin. Eräät läntiset järjestöt pyrkivät yhteyteen sosialististen maiden riippumattomien järjestöjen, kuten Puolan Solidaarisuuden kanssa, ja ovat suhtautuneet torjuvasti yhteistyöhön sosialististen maiden rauhankomiteoiden kanssa. Suomen rauhanliike, Rauhanpuolustajat yhdessä Rauhanliiton ja Sadankomitean kanssa on tosin pyrkinyt ylläpitämään dialogia sosialististen maiden ja läntisten järjestöjen välillä. Suomalaiset järjestöt ovat toimineet sillanrakentajina, koska on naurettavaa, jos rauhanliikkeen piirissä soditaan - mitä voi silloin odottaa sitten hallituksilta? Gorbatschovin aikana idän ja lännen rauhanjärjestöjen keskinäinen suhde on selvästi parantunut, samoin kuin liennytyt yleensäkin on edennyt, ja konkreettinen ydinaseriisunta Euroopassa näyttää vihdoinkin edistyvän.

II. SODAN JA RAUHAN KÄSITTEISTÄ

1. Voiko sotaa ja rauhaa määritellä?

Miten ymmärrämme sodan ja rauhan käsitteet?

Ludwig Wittgenstein puhuu käsiteperheistä: eräät käsitteet ovat sukua toisilleen ja enemmän tai vähemmän peittävät toisensa. Yritän tästä näkökulmasta valaista peruskäsitteitä sota ja rauha.

Perustavassa käytössä käsitteet sota ja rauha koskevat valtioiden välisiä suhteita, vaikka tulemme näkemään, että niillä on muitakin sovellusaloja.

Yksinkertaisin merkitys sodan käsitteelle on, että se tarkoittaa valtion asevoimien väkivaltaista tunkeutumista toisen valtion alueelle. Amerikkalaisten tutkijoiden määritelmä esittää jopa kaatuneiden määrän, jotta voitaisiin puhua sodasta. Toistaiseksi ei ole esitetty yleisesti hyväksyttyä sodan määritelmää. Esimerkiksi "väkivaltaisen tunkeutumisen" ongelma tuli esiin, kun Israel teki ilmavoimillaan rakettihyökkäyksen Tunisian pääkaupunkiin Tunisiin tuhotakseen siellä olevan PLO:n päämajan. Sitä ei katsottu sodan avaukseksi, vaikka se itse teossa oli väkivaltaista tunkeutumista toisen valtion alueelle; ei liioin amerikkalaisten ilmahyökkäystä Libyan pääkaupunkiin. Mutta jos vastaava hyökkäys olisi tehty Washingtoniin...

Kun sodan käsitettä tulkitaan sen normaalissa käytössä, sen alta tulee aina esiin väkivallan käsite, joka tarkoittaa toisen ihmisen fyysistä pakottamista tai vahingoittamista. Vastaavasti rauhan käsitteen alta tulee esiin vastakkainen asiantila: väkivaltaa ei käytetä, joskin tämä on vielä hyvin negatiivinen rauhan käsitteen määrittely.

Nykyään puhutaankin itse asiassa kahdesta rauhan käsitteestä: negatiivinen ja positiivinen rauha. Negatiivinen rauha tarkoittaa sitä, että kaksi valtiota keskinäisissä suhteissaan pidättäytyvät väkivallan käytöstä. Positiivinen rauha taas tarkoittaa, että kahden valtion välillä on myös yhteistyösuhteita. Suomen ja Neuvostoliiton suhteet Tarton rauhasta talvisotaan ilmentävät negatiivista rauhantilaa, jossa kanssakäyminen, puhumattakaan yhteistyöstä, oli minimaalista. Suomen ja Neuvostoliiton nykyiset suhteet taas ovat hyvä esimerkki positiivisesta rauhasta, joka on myös yhteistoimintaa monilla aloilla.

Jos jatkan vaellusta sukulaiskäsitteiden maailmaan, tulee sodan käsitteen lähetyville kilpailun käsite: voidaan väittää, että sota on väkivaltaista kilpailua joistakin eduista, maa-alueista, vallasta ja varallisuudesta, joskus myös kunnian. Clauzewitzin määritelmää muuntaen sota on politiikan jatkamista toisin keinoin; täsmällisemmin se on valtioiden kilpailun jatkamista väkivaltaisilla keinoin. Kun kansainvälinen taloudellinen kilpailu kiihtyy, puhutaan kauppasodasta (ilman väkivallan käyttöä).

Kun tutkii esimerkiksi ensimmäisen maailmansodan syttymiseen johtavia syitä, nousee päällimmäiseksi taloudellinen kilpailu lähinnä Englannin ja Saksan välillä: taistelu markkinoista ja raaka-aineista.

Rauhan puolella kilpailulle vastakkainen käsite on yhteistoiminta. Nykyään tosin puhutaan enemmän kansainvälisestä kilpailusta kuin kansainvälisestä yhteistoiminnasta. Ei nähdä, että siitä saattaa olla lyhyt askel sotaan.

Ehkä juuri tässä kohden vaikuttaa tietty luonnontieteellinen ajattelu yhteiskunnalliseen ajatteluun: tarkoitan lähinnä darwinismia. Kun Darwin julkaisi teoksensa 'Lajien synnystä' v. 1859, hän oli saanut 'olemassaolon taistelun' käsitteen Malthusilta, joka v. 1798 oli esittänyt, että maapallon väestön lisääntyminen johtaa väistämättömästi yhä kovempaan taisteluun ihmiskunnan piirissä aineellisista elinehdoista. Tässä taistelussa voittavat vahvemmat ja sortuvat heikommat. Darwinin teoriaan vaikutti Malthusin yhteiskunnallinen näkemys, ja puolestaan Darwinin luonnontieteellinen näkemys vaikutti myöhempään yhteiskunnalliseen ajatteluun!

Tiedämme, että olemassaolon taistelua esiintyy luonnossa, mutta siellä esiintyy myös yhteistoimintaa: tähän on kiinnitetty huomiota ensin eläinsosiologiassa. Viimeaikaisessa ekologisessa ajattelussa on todettu, että luonnossa vallitsee hyvin paljon yhteistoiminnallista kiertokulkua. Olemme vain tottuneet katsomaan luontoa olemassaolon taistelun käsitteen kautta ja olleet ehkä jossakin määrin sokeita sille, että luonnossa vallitsee aika paljon yhteistoimintaa. Esimerkiksi suomalaisen järven eliöstö muodostaa hienon yhteistoiminnallisen kiertokulun. Tällaisia systeemejä on luonnossa paljon. Vaikka luonnon tieteistä ei pidä suoraan tehdä johtopäätöksiä yhteiskuntatieteisiin, on tosiasiaa näkemystämme kansojen suhteista värittänyt paljon darwinistinen ajattelu, joka korostaa väkivaltaista kilpailua ja väheksyy yhteistoimintaa.

Positiivisen rauhan käsitteen sisällä on siten syytä nähdä yhteistoiminnan periaate, joka on luultavasti varmin menetelmä kestävän rauhan rakentamiseen. Se liittyy myöhemmin käsiteltävään luottamuksen logiikkaan.

2. Yhteiskuntarauha ja yksilön rauha

Sodan ja rauhan käsitteitä käytetään myös muissa yhteyksissä kuin tarkoittamaan valtioiden tai valtioryhmittymien välisiä suhteita. Tärkeä on sovellus yhteiskunnan sisäisiin suhteisiin - on myös selvästi olemassa yhteys valtioiden välisen rauhantilan ja yhteiskunnan sisäisen, vapaasti muodostuneen rauhantilan välillä. Puhutaan yhteiskuntarauhasta, joka voi tosin perustua väkivaltaan: jokin ryhmä, varsinkin jos sillä on käytössä nykyaikaiset aseet, kuten esimerkiksi Etelä-Afrikassa valkoinen vähemmistö, pitää kurissa muun väestön. Se ei ole aito yhteiskuntarauha, eikä se Etelä-Afrikassa näytä onnistuvan.

Voi ihmetellä ja kysyä, miten monissa valtioissa nykyaikana vallitsee rauha ainoastaan sen takia, että hallituksella on turvanaan nykyaikainen armeija. Vallankumoukset 1800-luvun tapaan ovat käyneet vaikeiksi asetekniikan kehityksen vuoksi. En pidä aitona yhteiskuntarauhana tilaa, joka perustuu vähemmistön käyttämään väkivallan uhkaan; aito on vain sellainen yhteiskuntarauha, joka perustuu demokraattiseen konsensukseen yhteiskunnan yksilöiden ja ryhmien välillä.

Sellaisesta rauhasta voi käyttää nimitystä positiivinen yhteiskuntarauha. Luulisin, että se

on myös valtioiden välisen rauhan eräs edellytys. Immanuel Kant jo huomautti, että jos valtiossa vallitsee tasavaltainen järjestys, se ei lähde niin helposti sotaan kuin jonkun ryhmän tai yksilön yksinvaltaisesti hallitsema valtio, varsinkin kun vallanpitäjä alkaa pelätä oman valtansa luhistumista. Yksinvaltiaat ovat usein käyttäneet hyökkäyssotaa viimeisenä keinona valtansa pönkittämiseen.

Aito yhteiskuntarauha saattaa olla tärkeä maailmanrauhan edellytys.

Kun tarkastellaan yhteiskunnan sisäistä tilaa, tulevat rauhan käsitteeseen liittyvinä esiin ristiriidan ja sovituksen käsitteet.

Ihmiskunnan historiassa esiintyy jatkuvasti ristiriitoja, ja ne saattavat olla jopa kehityksen yllykkeitä; esiintyy katsomustapojen ristiriitoja ja eturistiriitoja, jotka voivat kärjistyä väkivaltaisiksi. Esimerkiksi uskonnolliset ristiriidat ovat usein johtaneet sotiin. Tälläkin hetkellä Iranin ja Irakin sodassa, johon rauhanliikkeessä kiinnitetään liian vähän huomiota, vaikuttaa ainakin osatekijänä se, että ne edustavat muhamettilaisuuden kahta kilpailevaa lahkoa.

Ristiriidoille saattaa löytyä jokin sovitus, joka ei aina ole pelkkä kompromissi, vaan löydetään jokin 'kolmas tie', joka ratkaisee ristiriidan - se tosin vaatii aktiivista ajatustyötä. Voidaan esimerkiksi esittää kysymys, onko kapitalismin ja sosialismin ristiriita ihmiskunnan historiassa lopullinen ja sovittamaton, jossa toinen tulee aikanaan voittamaan, vai löytyisikö 'kolmas tie', joka pystyisi luovalla tavalla yhdistämään näiden kahden järjestelmän suhteelliset edut.

Tässä ei ole tarkoitus ratkaista ideologisia ristiriitoja vaan todeta, että ristiriidan käsite 'liippaa läheltä' sodan käsitettä, vastaavasti kuin sovituksen tai harmonian käsite rauhan käsitettä. Tosin harmoniasta voidaan sanoa samaa kuin negatiivisesta rauhantilasta: esimerkiksi "roomalainen rauha" (pax romana) perustui pääasiassa väkivaltaan. Rooman legioonat olivat läsnä kaikkialla, ei kannattanut yrittää kansallista kapinaa. Toisaalta Rooman sisäisestä rauhasta oli selviä etuja: kauppa kukoisti.

Hieman vastaava negatiivinen yhteiskuntarauha vallitsi Itävallan keisarikunnassa ennen ensimmäistä maailmansotaa. Siihenkin sisältyi lukuisia kansallisuuksia. Itävallan poliisiarmeija piti valtakunnan koossa. Itävallassa keskusteltiin siitä, pitäisikö antaa eri kansallisuuksille enemmän kulttuurista autonomiaa; sitä ei tehty, ja siinä oli eräs osasyy Sarajevon laukauksiin, ensimmäisen maailmansodan puhkeamiseen.

Voidaan puhua myös yksilön sisäisestä rauhasta, ei ehkä kuitenkaan sisäisestä sodasta, vain sisäisistä ristiriidoista. Sisäisen rauhan käsite ei ole nähdäkseni täysin erillinen edellisistä rauhan käsitteistä. Tämä on ehkä populaaria psykologiaa, mutta minulla on käsitys, että sisäisesti ristiriidattomat henkilöt harvoin asettuvat sellaisten liikkeiden johtoon, jotka muodostavat kovaa viholliskuvaa toisesta yhteiskuntaryhmästä tai naapurikansasta.

Mitä on ihmisen sisäinen rauha? Eräs sen ulottuvuus lienee se, että ihminen kokee ideaaliensa ja elämänsä välillä tietyn harmonian, vaikka se ei olisikaan pysyvä tasapaino. Ei vallitse jatkuvaa ristiriitaa hänen tajuamiensa arvojen ja hänen käyttäytymisensä välillä.

Ehkä tämän käsitteellisen vaelluksen lopuksi voin esittää alustavasti oman näkemykseni rauhasta, sen perusmerkityksessä kansojen tai valtioiden välisenä tilana. Siihen sisältyy eri kulttuurien ja yhteiskuntamuotojen välistä kilpailua, mutta vielä enemmän kanssakäymistä ja yhteistyötä. Ihmiskunnan kokonaisuudessa vallitsee keskinäinen arvostus ja yhteistyö, jossa kansojen ja yksilöiden moninaisuus pääsee esiin.

III. SODAN JA RAUHAN PERUSTELUT JA VISIOT

1. Mitä historia väittää?

Tarkastelen ensin sodan ja rauhan perustelujen historiallista kehitystä, jonka taustalla kummittelee suuri kysymys: onko ihminen perusluonnoltaan sotaan vai rauhaan taipuvainen?

Tavanomaisen kouluhistorian pohjalta syntyy käsitys (koska se on paljolti poliittista historiaa), että ihmiskunnan historia on hyvin verinen: loputtomasti heimojen, kansojen, valtioiden ja valtioryhmien sotia.

Osittain tämä on näköharha, sillä pääosin ihmiskunnan historia on ollut arkista työtä ja olemista; tämä ei vain ylitä oppikirjojen uutiskynnystä. Eivätkä sodat ole olleet aina niin verisiä kuin 1900-luvulla. Rudolf Holsti julkaisi 1913 väitöskirjan, joka käsitteli sotaa varhaisissa kulttuureissa. Siihen aikaan Suomessa harrastettiin Westermarckin perustamaa kulttuurisosiologiaa. Holsti osoitti, että hyvin yleisesti varhaisissa kulttuureissa sota-käyttäytymistä sitoivat tietyt rituaalit, jotka olennaisesti rajoittivat väkivallan käyttöä. Ei ollut esimerkiksi harvinaista, että ristiriidan syntyessä kahden heimon tai kansan välillä riita ratkaistiin päälliköiden kaksintaistelulla, jossa vallitsivat tietyt säännöt: ei saanut tappaa toista sen jälkeen kun tämä oli jäänyt alakynteen. Sama koski vielä ritareiden välisiä taisteluja sydänkeskiajalla, ei enää keskiajan lopulla, jolloin tavat olivat raastuneet.

Muistan lukeneeni Persian vanhasta kulttuurista tarinan, joka myös kuvittaa tätä käyttäytymistä. Persiaan hyökkäsi turaaniheimo, joka oli ehkä suomalaisugrilainen kansa. Nuoren päällikkönsä Rostemin johdolla se tunkeutui syvälle Persian valtakuntaan. Sota ratkaistiin siten, että persialaisten päällikkö Suhrab ja turaanien päällikkö Rostem kävivät kaksintaistelun, jossa Suhrab joutui alakynteen. Tarinaan kuuluu myös rakkaustarina, sillä ilmeni, että Rostem oli Suhrabin poika. Tämä oli nuorena tehnyt partioiretken turaanien maahan ja kohdannut siellä turaaniprinsessan, ja näiltä jäljiltä oli syntynyt turaanien päällikkö Rostem. Tarina päättyy onnellisesti sovintoon.

Tämä ei ole pelkästään menneisyyden romantiikkaa, vaan tällaiset rituaalit olivat hyvin tiukkoja ja ne rajoittivat verenvuodatusta. Sellaista toivoisi nykyaikaankin: mitä jos vanha cowboy Reagan kerralla selvittäisi riidat NKP:n pääsihteerin kanssa...

Toisaalta vanhojen kulttuurien ihmiskäsitykseen kuului, että ainoastaan veriheimolaisia pidettiin ihmisinä. Ja sotia pidettiin normaaliin elämänmenoon kuuluvina. Tarkastelen ensin sodan uskonnollisia perusteluja.

On yllättävää että myös muinaisessa Intiassa, kuten ilmenee sen runoelmassa Bhagavadgitassa, sotia pidettiin väistämättöminä. Runoelman alussa Arjuna on ajautumassa sotaan ja häntä kauhistuttaa siihen heittäytyminen. Silloin Jumala Krishna, joka esiintyy vaununajajan hahmossa, opettaa hänelle miten jumalat näkevät sodan. Sota on jumalten näkökannalta vain ruumiin tuhoutumista: "Sillä varma on kuolema syntyneelle ja varma on syntymä kuolleelle. Siksi sinun ei pidä surra väistämätöntä; siksi taistele, oi Arjuna."

Sodat nähtiin ennen muuta heimoja ja kansoja vallitsevien jumalten keskinäisenä taisteluna, johon ihmistenkin on alistuttava. "Ihmisten", Krishna sanoo, "ei pidä kysyä miksi -on vain toimittava ja kuoltava." Vielä 1900-luvulla esiintyy tällaisia käsityksiä Iranin ja Irakin sodassa.

Looginen ongelma syntyy tosin monoteismin kaudella, kun saman Jumalan katsotaan olevan kummallakin puolella.

Käsitys sotien jumalallisesta välttämättömyydestä tulee esille myös Kaksoisvirtainmaan Gilgamesh-epoksessa. Eepoksessa Gilgamesh oli kaupunkivaltion kuningas. Ihmiset kokivat, että tällaisen kuninkaan taustalla on jumala, jota hän tottelee ja joka vaatii sotaretkiä esimerkiksi toista kaupunkivaltiota vastaan. Samoin Egyptissä vallitsi vanhan ja keskisen valtakunnan aikaan käsitys, että sota on jumalten taistelua, vaikka siellä esiintyi merkillinen poikkeama, johon Mika Waltari kiinnittää huomiota: faarao Ekhnaton julisti 1300-luvulla, että kaikilla ihmisillä on yhteinen Jumala - auringonjumala, joka haluaa rauhaa ihmisten kesken.

Ekhnaton yritti katkaista sotaisan tradition, mutta hänet luultavasti murhattiin. Siinä vilahtaa ensimmäisen kerran rauhan uskonnollinen perustelu: kaikki ihmiset ovat saman Jumalan lapsia, joiden tulee elää sovussa keskenään.

Sen sijaan Vanhan Testamentin aikaisessa Israelin historiassa näemme vahvasti varhemman käsityksen, miten Israelin kansa oli Jehovan kansa, joka taisteli Jumalan taisteluja, eikä kuolema sodassa ollut pelottavaa vaan ihminen palasi kuollessaan "Abrahamin syliin". Hän palasi Jumalan helmaan, josta hän oli lähtöisin.

Samoin myös Kreikan historiassa, varhaisena kreikkalaisena aikana, taisteltiin jumalten välisiä taisteluja: Ilias, Homeroksen eepos, kuvaa troijalaisten ja kreikkalaisten välistä sotaa, jossa jumalat osallistuivat ratkaisevaan taisteluun.

Uudenlaista uskonnollista ajattelua osoitti roomalainen ratkaisu. He kokosivat Rooman Pantheonin kaikkien kansojen jumalat ja määräivät heidät sopuun keskenään. Pyhäkkö oli omistettu kaikkien niiden kansojen jumalille, jotka kuuluivat Rooman valtakuntaan. Ja jumalat elivät siellä rauhanomaista rinnakkaiseloa; sillä vahvistettiin roomalaista pax romanaa, joka pääosin perustui kuitenkin roomalaisten legioonalaistukseen.

Sitten astui historiaan kristinusko. Voidaan kiistellä siitä, mikä sen merkitys on ollut sodan ja rauhan asiassa. Kristuksen oma näkemys tulee selvästi esiin lausumassa "ken miekkaan tarttuu, se miekkaan hukkuu." Ja vielä enemmän Vuorisaarnan lausumissa, joiden mukaan paha ei pidä vastustaa pahalla. Tähän Tolstoi, Suomessa Järnefelt ja Ervast, perustivat oman pasifisminsa. Rakentaa hyvää pahalle vastapainoksi.

Alkukristillisyydessä eli vahvasti ajatus (jonka esitin faarao Ekhnatonin yhteydessä), että kaikki ihmiset ovat samaa alkujuurta, saman Jumalan lapsia, ja sen mukaisesti heidän tulee kohdella toisiaan. Tämä on ehkä keskeisin rauhan uskonnollinen perustelu. Tällainen virike lähtee alkuperäisestä kristinuskosta: ei ole juutalaisia eikä kreikkalaisia, kaikki ovat samanarvoisia ihmisiä. Siihen liittyy vielä veljeyden ajatus, jonka kauniisti ilmaisee Henri Dunant, Punaisen Ristin perustaja tilanteessa, jossa haavoittuneita surmattiin Solferinon taistelun jälkeen; hän ryntäsi väliin ja huusi italialaisille: "Tutti sono fratelli" (kaikki ovat veljiä). Se pysäytti väkivallan Solferinon kirkon edustalla. Dunant sanoi myöhemmin, että hän ymmärtää itsensä alkukristityksi eikä miksikään muuksi. Hän koki, että aidosta kristinuskosta lähtee tällainen ihmisten veljeyden virike.

Kuitenkin jo 300-luvulla kristinusko liittoutui Rooman valtakunnan kanssa ja alkoi siunailla sotia. Ja myöhemmin tapahtui perustavampikin liittoutuminen maallisen vallan kanssa, kun syntyi varsinaisia valtionkirkkoja, jotka aina olivat valmiita siunaamaan aseita.

Mutta jatkuvasti on esiintynyt kristinuskon tulkintoja, jotka korostavat myös ihmiskunnan veljeyttä ja pitävät mahdollisena aseisiin tarttumista toista ihmistä vastaan. Nämä ovat olleet yleensä kerettiläisiä, kuten Jehovan todistajat ja ruusuristiläiset. Kirkollinen valtavirtaus on kulkenut toista tietä.

2. Oppi oikeutetusta sodasta

Keskiajalla teologia muodosti käsitteen bellum justum, oikeutettu sota. Pohdittiin paljon kysymystä, mikä on oikeutettu sota ja mikä ei. Tuomas Akvinolainen, 1200-luvun valistunein ajattelija, tutki tarkasti tätä kysymystä ja oli sitä mieltä, että ainoastaan puolustussota on oikeutettu; jos ruhtinas hyökkää alistaakseen toisen ruhtinaan, kansan tai heimon, on tällä oikeus puolustautua. Monet teologit selittivät, että on aina oikeutettua käydä pakanoiden kimppuun jos heidät samalla pyritään käännettämään kristinuskoon. Tätä oppia sovelsivat vielä uudella ajalla eurooppalaisen siirtomaaherruuden ensi rakentajat. Ja ehkä minunkin sukupolveni alitajuntaan on jäänyt tunto, ettei ole niin paha jos pakanoita tapetaan.

Oppi oikeutetusta sodasta on siirtynyt myös uuden ajan maalliseen kansainväliseen ajatteluun, vaikka suuret kansainvälisen oikeuden perustajat, esimerkiksi Hugo Grotius, 1600-luvulla yrittivät lieventää sotien aiheuttamia kärsimyksiä kehittämällä kansainvälisiä sääntöjä, joita olisi noudatettava sodan käymisessä: ennen muuta, että siviiliväestöä ei saa surmata, että sotavangit on jätettävä henkiin ja heitä on jopa hoidettava, jos he ovat haavoittuneet. Sodan uskonnollisen perustelun rinnalle tulee uudella ajalla yhä enemmän tietty poliittinen perustelu: kansallisvaltion olemassaolon oikeutus. Kansallisvaltion väkivaltainen rakentaminen ja puolustaminen on oikeutettua. Puolustussota on oikeutettu sota.

Mitä lähemmäksi tullaan 1900-lukua, sitä enemmän vanha sodan perustelun filosofia alkaa murentua. Viittasin rauhanliikkeen syntyyn 1800-luvulla. Ehkä eniten rauhanliikettä vahvistanut opetus oli ensimmäinen maailmansota: se mitä miljoonat nuoret miehet kokivat niiden neljän vuoden aikana. Uusi rauhan turvaamisen pyrkimys

johti Kansainliiton syntyyn.

Englantilainen runoilija Wilfrid Owen, joka osallistui maailmansotaan, tiivistä monien kokemuksen sanomalla, että tässä sodassa lakkasi lopullisesti pätemästä vanha roomalainen lausuma *dulc'et decorum pro patria mori* (suloista ja kunniakasta on kuolla isänmaan puolesta).

Ensimmäisessä maailmansodassa ilmeni selvästi modernin teknisen sotakoneiston ruhjova, nimetön voima, joka sivuutti henkilökohtaisen sankaruuden. Se näkemys, että sodassa kehittyvät sankaruus, rohkeus ja miehuus, alkoi murentua.

Ihmiskunnalla on sodan perusteluiden tradition taakka; Marx sanoi aikanaan, että menneiden sukupolvien perinne lepää painajaisen tavoin meidän aivoillamme. Tällainen taakka on erityisesti sodan perustelu moraalisiin ominaisuuksiin, joita se kävijässään kehittää.

Uusi 'tieteellinen' argumentti sodan puolesta on se, että sota on ihmiskunnalle biologinen välttämättömyys. Väestö lisääntyy, ja maapallon kasvaneella väestöllä on yhä vähemmän ravintoa. Sota harventaa sopivasti maapallon väestöä. Tämän tapainen perustelu tuli esimerkiksi esiin Valkoisen Talon neuvonantajan Roger Molanderin kertomuksessa keskustelusta Pentagonissa. Kun arvioitiin rajoitetun ydinsodan mahdollisuutta, eräs korkea sotilashenkilö sanoi, ettei merkitse vielä mitään, jos puoli miljardia ihmistä kuolee rajoitetussa ydinsodassa; siitä on jopa etuja ihmiskunnalle, että väestö vähenee. (Nykyään onneksi ymmärrettäneen, että rajoitettu ydinsota tuskin pysyy hallinnassa; siihen liittyy niin suuri yleisen ydinsodan riski. Yleinen ydinsota tarkoittaisi koko ihmiskunnan tuhoa.)

Samoin elää vielä toinen 'tieteellinen', psykologinen argumentti: ihminen on, kuten roomalaiset sanoivat, *homo bellicosus* (sotaisa ihminen), perusluonnoltaan aggressiivinen. Tätä on toistettu kirjallisuudessa antiikin ajoilta nykyaikaan: ihminen on perusluonnoltaan sotainen. Kesällä 1986 oli maailman johtavia psykologeja koolla Toledossa, Espanjassa, ja he antoivat vastakkaisen julkilausuman: ihmisen aggressiivisuus on kulttuurisidonnaista, ei voida sanoa sen olevan ihmisen perusominaisuus, vaan se on yhteiskunta- ja kulttuurisidonnainen ominaisuus.

Keskustelu ihmiskäsityksestä - ja ihmiskuntakäsityksestä - sodan ja rauhan perusteena on vasta alussa.

3. Rauhan visiot ja utopiat

Ihmiskunnan historiassa kulkee rauhan visioiden ja utopioiden virta. En puhu missään halventavassa mielessä visioista ja utopioista, koska ihmistoiminta tarvitsee kaukotavoitteita. Eräs opettajani sanoi: "Suuret päämäärät ja pienet työt." Ihmisellä voi olla hyvin suuria ja kaukaisia tavoitteita, vaikka hän joutuu tyytymään siihen, että hän vain pienin askelin lähestyy niitä. Unelmien toteuttaminen on vaivalloista ja arkista työtä, harvoin suurta juhlaa.

Filosofi Matti Juntunen puhui viimeisenä parina vuotenaan usein juuri utopioista:

sosiaalisista utopioista kehityksen positiivisena tekijänä. Vaikka niitä pilkataan, ne ovat kuitenkin ihmistoimintaa suuntaavia ja elähdyttäviä.

Ihmiskunnan vanhoissa myyteissä esiintyy mielikuva menneestä 'kultaisesta aikakaudesta', joka oli ihmisten ja ihmisen ja luonnon sovinnon aikaa. Ja näihin myytteihin sisältyy usein näkemys, että ihmiskunta lopulta - kun se on kulkenut hopeisen ja rautaisen ajan kautta - tulee pääsemään takaisin 'kultaiseen aikaan'.

Suomalaisessa mytologiassa sitä ilmaisee kuva Väinämöisen paluusta. Myös Raamatussa esiintyy tämä teema: Mooseksen kirjassa ja siihen liittyvissä legendoissa kuvataan ihmiskunnan alkutila, Paratiisi. Keskiaikana aristoteliset skolastikot pohtivat tämän alkutilan luonnetta - miten silloin ei tarvittu mitään valtiollista pakkovaltaa, ei esiintynyt väkivaltaa ihmisten välillä. Ei ollut sotia, ei yksityisomistusta, kaikki oli yhteistä.

Tämä oli voimakas visio monilla skolastikoilla aina 1600-luvulle saakka (olen sitä käsitellyt myöhäisskolastiikkaa koskevassa tutkielmassani), ja siihen liittyi ajatus että syntiinlankeemus, joka heitti ihmisen tästä alkutilasta, Kristuksen avulla sovitetaan ja ihmiskunta palaa jälleen tilaan, jossa ei ole enää sotia, ei väkivaltaa eikä pakkovaltaa, ei orjuutta eikä yksityisomistusta.

Selvimmän tämä visio näkyy eräillä myöhäisskolastikoilla, esim. Suarezilla ja Marianalla, joita pidetään Rousseau'n edelläkävijöinä.

Skolastiikassa viitattiin usein myös Ilmestyskirjaan, Johanneksen Apokalypsiin, jossa kuvataan tuleva tuhatvuotinen rauhanvaltakunta. Luulen, että se on ollut monien myöhempien maallisten utopioiden taustalla.

Länsimailla on siten ollut hyvin itsepäinen tulevaisuuden visio: tuhatvuotinen rauhanvaltakunta. Siitä on ollut merkillisiä maallisia muunnelmia, esimerkiksi Hitlerin puhe tuhatvuotisesta valtakunnasta, joka olisi perustunut SS-varuskuntiin. Tämä valtakunta kesti onneksi vain 12 vuotta.

Merkittävä filosofi, joka tarttui vakavasti pysyvän rauhan ongelmaan, oli Immanuel Kant. Hänen teoksensa 'Ikuisen rauhan', joka ilmestyi v. 1795, on edelleen keskeinen klassikko rauhan filosofian alalla.

Teoksen taustalla oli Ranskan vallankumous, joka viritti ajatuksen tasavallasta valtiomuotona, ja Preussin solmima Baselin rauha, joka näytti turvaavan ainakin Preussin osalta rauhan pitkäksi aikaa. Tämä tilanne herätti filosofin pohtimaan pysyvän rauhan edellytyksiä - kansainvaltiota, joka syntyisi vähitellen jonkin edistyksellisen tasavallan ympärille. Siihen liittyisi toisia tasavaltoja, jotka ilmoittavat, että ne eivät koskaan turvaudu väkivaltaan, ja järjestävät päätöksentekojärjestelmän, jossa niiden erimielisyydet sitovasti ratkaistaan.

Tällainen maailmanvaltio kasvaa vähitellen; Kant ajatteli realistisesti, että se voi olla vain pitkän kehitysprosessin tulos.

Teoksen nimeen sisältyy kaksimielisyys: Kantin mukaan 'Ikuisen rauhan' oli Hollannissa jonkin kapakan nimenä, ja nimen alla oli hautausmaan kuva - Kant näytti

epäilevän, toteutuisiko ikuinen rauha muutoin kuin ihmiskunnan tuhoutumisen kautta.

Kant pitää kuitenkin mahdollisena, että voidaan luoda sitova kansainvälinen oikeusjärjestelmä. Se on ainoa järkevä kehitystie. Kantin mukaan uudet tuliaseet olivat jo niin tuhoisia, että sota on vanhentunut keino ratkaista kansojen erimielisyyksiä. Silloin kun oli pelkästään jousia, keihäitä ja miekkoja, sodat eivät olleet niin vaarallisia kuin 1700-luvun lopulla tykkien ja muskettien kaudella. Voidaan kai sanoa, että tämä aseiden argumentti sotia vastaan on 1900-luvun loppuun tultaessa vain voimistunut.

1700-luvun lopulla tulee esiin muitakin maailmanvaltiovisioita. Kolme vuotta myöhemmin (1798) ilmestyi Joseph Görresin teos, joka myös käsitteli ikuisen rauhan mahdollisuutta, mutta radikaalimmalla tavalla kuin Kant. Hän ehdotti rajuja toimenpiteitä: perustetaan heti maailmanhallitus. Ranskan olisi kutsuttava koolle Euroopan valtioiden kokous, johon kutsuttaisiin myös juuri vapautunut Yhdysvallat. Euroopan valtioiden ja Yhdysvaltojen kesken sovittaisiin sitovasta sovittelukäytännöstä. Tämä olisi ollut ensimmäinen ETYK-kokous.

Samoihin aikoihin teki Venäjän hallitsija ensimmäisen tällaisen aloitteen: tsaari Paavali I yllätti Euroopan ruhtinaat kutsumalla koolle kokouksen, jossa pohdittaisiin kaikista aseista luopumista. Mutta nuori Paavali I murhattiin ja aloite jäi toteutumatta.

Toinen venäläinen rauhanaloite: Venäjän viimeinen tsaari Nikolai II kutsui sata vuotta myöhemmin kokoon Euroopan valtiot (hän sai eräältä neuvonantajaltaan tällaisen inspiraation) Haagin konferenssiin vuonna 1899. Hänen tarkoituksensa oli sama kuin Paavali I:n - täydellinen aseriisunta. Valtiot lähettivät kokoukseen kovimmat ja ovelimmat diplomaattinsa: mihinkään aseriisuntaan ei päästy, mutta sen sijaan sovittiin eräistä 'sivistyneistä' sodankäyntitavoista, jotka jatkoivat Punaisen Ristin sopimuksen linjaa. Kokouksessa perustettiin Kansainvälinen sovintotuomioistuin.

Palaan vielä Görresiin. Hän pohdiskelee syvällisesti sodan juurtumista ihmisyyksilöön: vasta kun ihmisyyksilö oppii hallitsemaan intohimonsa, sodat häviävät. Sotien perimmäinen syy on se, että ihmisessä elää hallitsemattomia intohimoja.

Kolmas rauhan visio oli saksalaisen Gentzin teos, joka ilmestyi v. 1800. Gentz oli enemmän reaalioliitikko kuin Görres, ja hän katsoi 'ikuisen rauhan' olevan lähinnä regulatiivinen, ihmiskunnan käyttäytymistä säätelevä idea, joka ei koskaan täysin toteudu, mutta johon täytyy jatkuvasti pyrkiä. Kantillahan on näkemys järjen ideoista, jotka ohjaavat ihmistoimintaa. Gentz kehitti erityisesti ajatusta valtioiden voimatasapainosta: sotaan joudutaan silloin kun valtioiden välinen tasapaino järkkyy - kun jokin valtio on tulossa muita selvästi mahtavammaksi. Euroopan historiassa on usein toiminut mekanismi: jokin valtio tulee muita mahtavammaksi, ja silloin kaukaisetkin valtiot liittoutuvat keskenään luodakseen tasapainoa. Tällainen mekanismi näkyy Euroopan poliittisessa historiassa varsinkin 1700- ja 1800-luvuilla.

Gentz tavoittaa tietyn lainalaisuuden, johon nykyinen reaalioliitikka nojaa: idän ja lännen voimatasapaino ylläpitää rauhaa, ja jos jompikumpi pääsee niskan päälle, silloin ajaututaan helposti sotaan. Nähdäkseni voimatasapaino on kuitenkin erittäin epävarma ja täysin riittämätön rauhan edellytys.

Voidaan sanoa, että rauhanajattelussa on kaksi peruslinjaa: realistinen ja utopistinen

(jälkimmäinen sana ilman kielteistä merkitystä). Kun Immanuel Kant oli mielestäni näiden suuntien rajamailla, Görres edustaa utopistista ja Gentz realistista linjaa. Itse asiassa nämä ajatussuunnat erottavat nykyäänkin rauhanliikkeen suuntauksia.

Mainitsen vielä yhden merkittävän utopian, jolla on ollut myös käytännöllistä merkitystä: Gandhin rauhanfilosofian. Suomalainen Gandhin tuntija dosentti Unto Tähtinen on kirjoittanut siitä teoksen "Mitä Gandhi todella sanoi" (1970).

Kun nuori Gandhi opiskeli Englannissa, hän sai väkivallattoman vastarinnan ajatuksensa amerikkalaisen Thoreaun teoksesta, joka koski kansalaistottelemattomuutta. Gandhia kiinnosti kysymys vapaustaistelusta: onko siinä välttämätöntä käyttää väkivaltaa? Kun hän palasi Intiaan - Etelä-Afrikan vaiheen jälkeen -, hän johdonmukaisesti edusti linjaa: aseisiin ei tartuta - Intia itsenäistyy ilman aseita. Ja hän pystyi viemään läpi tämän linjan, vaikka englantilaiset käyttivät väkivaltaa, esimerkiksi kun intialaiset marssivat merenrantaan, vaikka heitä oli kielletty valmistamasta suolaa merivedestä. Englantilaiset ampuivat heitä konekivääreillä, mutta aseettomat intialaiset vain jatkoivat marssiaan, ja Englannin täytyi peruuttaa asetus, mikä oli sille arvovaltatappio ja yksi askel Intian itsenäistymiseen. Gandhi ajatteli, että väkivallattoman vastarinnan periaate voisi toimia myös silloin, kun jokin valtio hyökkää toisen kimppuun. Tämä ei tee aseellista vastarintaa vaan luottaa henkiseen voimaansa: itsetietoista kulttuuria ja elämäntapaa ei pystytä aseiden tuhoamaan.

Tätä näkemystä on kehittänyt myös englantilainen King Hall. Valloittaja joutuu toteamaan, että itsetietoista kulttuuria ja elämänmuotoa se ei pysty nujertamaan - paitsi todella massiivisin repressioin ja väestönsiirtoin. Tällainen visio oli ehkä Snellmanilla kun hän vuonna 1840 kirjoitti: "Suomi ei voi mitään väkivalloin; sivistyksen voima on sen ainoa pelastus."

IV. MITÄ VOIDAAN TEHDÄ? SODAN JA RAUHAN EDELLYTYKSIÄ

1. Taloudellinen taistelu ja yhteistyö

Mitä rauhan hyväksi voidaan tehdä? Lähestyn kysymystä tutkimalla sodan ja rauhan taloudellisia, poliittisia (yhteiskunnallisia) ja henkisiä edellytyksiä.

Rauhalla ja sodalla on taloudellisia syitä ja perusteita. Uuden ajan sotahistoria on paljolti ymmärrettävissä taisteluna raaka-aineista ja markkinoista.

1900-luvun alussa Lenin pohti sotien taloudellisia syitä ja kehitti imperialismi-teoriaansa. Leninin mukaan kapitalistiset suurvallat pyrkivät väistämättä väkivaltaisilla keinoilla valtaamaan raaka-ainelähteitä ja markkinoita. Hän katsoi tämän taistelun kohdistuvan erityisesti siirtomaihin, ja hänen mukaansa tällaiset imperialistiset sodat ovat väistämättömiä niin kauan kuin on kapitalistisia maita. Jos ihmiskunta siirtyy sosialismiin, tällaiset sodat häviävät.

Samoin hän piti väistämättöminä ns. kansallisia vapautussotia imperialistisia valtoja

vastaa: näitä sotia tulee olemaan niin kauan kuin on alistettuja kansoja.

Kirjassaan 'Sosialismi ja sota' Lenin korostaa rauhan sosiaalisen ja taloudellisen edellytyksenä sosialismia. Vasta kun sosialismi on toteutunut, vallitsee pysyvä rauha.

Vaikka Lenin vallankumouksen jälkeen korosti, että uusi Neuvostovaltio pyrkii elämään rauhassa kaikkien kansojen kanssa ja käyttämään voimansa sisäiseen rakennustyöhön, hän epäili, että Neuvostovaltion kimppuun hyökätään - kuten tapahtuikin vuonna 1941. Rauhantahto kirjattiin myös perustuslakiin, mutta unohtui Suomen suhteen syksyllä 1939. Lenin otti vallankumouksen jälkeen käyttöön käsitteen "rauhanomainen rinnakkainelo" (vastauksessaan New York Evening Journalin kirjeenvaihtajan tekemiin kysymyksiin).

Leninin teorian kannalta hyvin selkeä taloudellinen tausta oli ensimmäisellä maailmansodalla: Englannin ja Saksan välinen taloudellinen kilpailu. Oikeastaan vasta toisen maailmansodan jälkeen on syvemmin ryhdytty pohtimaan rauhan taloudellisia edellytyksiä: miten rakentaa sellaista kansainvälistä taloutta, joka ei johda konfliktiin ja sotaan?

Perustava oivallus on ollut se, että taloudellisen kanssakäymisen tulee olla tasa-arvoista: se ei saa olla pakotettua yhteistyötä, jossa vahvempi pakottaa heikompaan kolonialistiseen tapaan. Karkeimpia esimerkkejä: kun vuosisadan alussa Kiina länsivaltojen tykkivenein pakotettiin avaamaan satamansa länsimaisille ooppiumikauppiaille. Uusi kansainvälinen taloudellinen järjestys (UKTJ) sisältää eräänlaisen ideaalin, kansainvälisen tasa-arvoisen taloudellisen yhteistyön ihanteen. 1970-luvulla näytti siltä, että tällainen ideaali saattaisi toteutua. Silloin olivat kehitysmaiden raaka-aineiden hinnat kohoamassa ja teollisuusmaat antoivat runsaasti lainoja kehitysmaalle näiden raaka-ainevarojen hyödyntämiseen. Oletettiin, että samoin kuin öljyn hinta oli noussut vuodesta 1973 lähtien, muidenkin raaka-aineiden hinnat nousevat, ja kehitysmaat sitä tietä vaurastuvat.

Tämä nousu ei toteutunut, ja kehitysmaat päin vastoin joutuivat ennen näkemättömään velkakierteeseen, joka uhkaa myös länsimaista finanssijärjestelmää. Ja tällä hetkellä tasa-arvoinen kaupankäynti - luen tasa-arvon käsitteeseen sen, että tuotteista maksetaan niin paljon että tuottaja pystyy sillä elämään - ei ole lähellä toteutumista. Periaate on kyllä toteutettu teollisten yhteiskuntien sisällä: esim. Suomessa maataloustuotteista maksetaan niin paljon, että tuottaja pystyy sillä elämään. Mutta tämä periaate ei ole ihmiskunnan tasolla toteutunut; se vasta merkitsisi tasa-arvoista (ja solidaarista) taloudellista järjestelmää. Ja niin kauan kuin kehitysmaat kokevat, että heitä käytetään hyväksi, vaikka he muodollisesti, valtiollisesti ovat itsenäistyneet, mutta heidän tuotteistaan maksetaan niin vähän, että he eivät pysty sillä elämään - niin kauan piilee tässä myös sotilaallisen konfliktin siemen. Jos kehitysmaat joutuvat todella epätoivoiseen tilanteeseen, emme tiedä, miten ne reagoivat. Joka tapauksessa syntyy - kuten kliinisesti todetaan - vaarallisia kriisipesäkkeitä. Hyeenat törmäävät haaskalle.

Kestävän rauhan edellytyksiin kuuluu, että kansainväliset taloudelliset suhteet toimivat hyvin, kohtuullisen tasa-arvon ja solidaarisuuden pohjalla. Pelkkä kova markkinatalous ei riitä.

Kansainvälisen kaupan merkitystä rauhalle voidaan tarkastella myös toiselta kannalta.

Taloudelliset vaihtosuhteet luovat kansojen ja valtioiden välistä riippuvuutta, joka tekee vaikeammaksi sotaan ryhtymisen. Se luo ikäänkuin verkon maapallon ylle - kuten kallioita räjäytettäessä pannaan päälle verkot, jotka estävät kiviä lentelemästä. Mitä enemmän kahdella valtiolla on tasa-arvoista taloudellista yhteistyötä, sitä vaikeampi niiden on ryhtyä sotaan keskenään. Toisaalta sodan vaaraa lisää kaukaisten taloudellisten intressien sotilaallinen turvaaminen (esimerkkinä Persianlahti).

Tasa-arvoiset taloudelliset vaihtosuhteet ovat reaalin rauhan tekijä, toisin kuin alistavat taloudelliset riippuvuussuhteet. Omavaraisuus saattaa merkitä, että valtio pystyy paremmin toimimaan sotakoneena muista valtioista riippumatta. Kuitenkin pyrkimys omavaraisuuteen elintarvikehuollon alalla on hyvin ymmärrettävää epävarmassa maailmantilanteessa.

2. Millainen yhteiskunta edistää rauhaa?

Taloudellisten edellytysten ohella on tutkittava sodan ja rauhan yhteiskunnallisia edellytyksiä.

Kant väittää edellä mainitussa teoksessaan 'Ikuiseen rauhaan', että yksinvaltainen valtio on alttiimpi sotaan kuin tasavaltainen. Hänen olettamuksensa mukaan kansan enemmistö on tietoinen siitä, mitä tavallisille kansalaisille seuraa sodasta: hallitsija ja hallitseva ryhmä voivat selvitä vähällä, mutta kansalaiset kärsivät aina. Jos valtiomuoto on sellainen, että siinä kansalaisten ääni todella pääsee esiin, valtio ei niin helposti ryhdy sotaan kuin harvainvaltaisesti ohjattu yhteiskunta.

Tiedämme kuitenkin historiasta, että poliittinen järjestelmä ei määrittele valtion sotaisuutta. Tasavallassakin kansaa voidaan helposti kiihottaa sotaan. Jos hallituksella on käsissään keskeinen tiedotusvalta, se pystyy kääntämään kansan mielipidettä sodalle myönteiseksi. Näin tapahtui Suomessa viime sodan aikana: tiedotustoiminta oli hallituksen käsissä, ja kansaan istutettiin niin vahva mielipide sodan puolesta, että kun kansaa paremmin informoitu hallitus ymmärsi, että on äkkiä päästävä sodasta irti, sitä vastassa oli vahva kansalaismielipide: ei saa antaa ryssälle periksi. Vasta kun kansakin kesällä 1944 näki, että menee todella heikosti, se kypsyi rauhaan. Kantin periaate pitää paikkansa vain jos kansan tietoisuustaso on korkea. Silloin ehkä tasavalta turvaa paremmin rauhan kuin yksinvalta.

Toinen selkeämmin rauhaa edistävä sosiaalinen rakenne on se, että yhteiskunta on avoin jatkuvalla uudistuksella. Epäkohtia voidaan julkisesti tiedostaa ja korjata. Sodalle altis on yhteiskunta, jossa tapahtuu tarpeellisten uudistusten patoutuminen.

Ehkä tyypillisin tapaus oli Venäjän keisarikunta 1900-luvun alussa. Siellä vallitsivat valtavat reformin tarpeet; perinteellinen keisarivalta ja sääty-yhteiskunta oli vanhentunut. Tällainen yhteiskunta voi lähteä sotaan sillä perusteella, että hallitsija tai hallitseva ryhmä näkee sen ainoana keinona valtansa säilyttämiseen. Venäjän lähtiessä kesällä 1914 sotaan silloinen pääministeri de Witte totesi tämän selkeästi: vain jos voitamme tämän sodan, keisarivalta säilyy; jos me häviämme, koko järjestelmä romahtaa. Ja tässä uhkapelissä hävittiin...

Tämä piti paikkansa myös Itävalta-Unkarin kohdalla, jonka hallitusjärjestelmä oli horjumassa, ja sen säilymisen ainoa mahdollisuus oli voitokas sota - sota hävittiin ja komea keisarikunta hajosi palasiksi.

Asiallisemmin tämä lainalaisuus voidaan ehkä ilmaista näin: jos yhteiskunnan sisällä uudistava energia pääsee vapaasti esiin, niin yhteiskunnalla ei ole intressiä eikä energiaa sotaan: sen voimavarat toteutuvat positiivisella tavalla. Mutta jos yhteiskunnassa tapahtuu syystä tai toisesta sisäinen jähmettyminen, tarpeellisten reformien patoutuminen, niin johonkin tämä patoutunut energia purkautuu: joko vallankumoukseen tai ovela johto ohjaa energian vihaksi naapureita kohtaan ja sotaan.

Viime vuosina on rauhanliikkeessä yhä enemmän puhuttu tietystä rauhan sosiaalisesta edellytyksestä: rajat ovat avoimia ja kansalaiset oppivat omakohtaisesti tuntemaan toisia kansoja, muodostavat asiallista kuvaa naapurimaan elämästä ja rakentavat rajojen yli henkilökohtaisia suhteita. Tämä estää viholliskuvan muodostumista ja tekee psykologisesti vaikeaksi hyökkäämisen naapurikansan kimppuun.

Esimerkiksi Suomi 1930-luvulla: tuskin lainkaan liikennettä itään ja synkkä ryssäkuva. Nyt lähes jokainen aikuinen suomalainen on käynyt Neuvostoliitossa, vaikka ei ehkä ole innostunut sen yhteiskuntajärjestelmästä, mutta on tutustunut ihmisiin: tämä on melkoinen psyykinen este sotaan ryhtymiselle. Mitä enemmän menee Suomesta länteen, sitä enemmän kohtaa epäluuloisia asenteita venäläisiä kohtaan. Muista länsimaista käydään Neuvostoliitossa paljon vähemmän, ja silloin on helpompi pitää yllä viholliskuvaa.

Se että matkustellaan maailmalle, ei ainoastaan itään vaan myös muihin ilmansuuntiin, on rauhan edellytyksiä vahvistava sosiaalinen prosessi. Tässä liikennetekniikka tulee rauhan avuksi. Tämänkin prosessin jatkuminen tekee sodat yhä vaikeammin aloitettaviksi.

Kanssakäymisessä nousee esiin ongelma, josta on paljon keskusteltu rauhanliikkeessä: Neuvostoliitto ja muut sosialistiset maat painottavat sitä, että kun kansalaisten kanssakäymistä tapahtuu, ei saa tapahtua puuttumista toisen maan sisäisiin asioihin. Kun esimerkiksi Neuvostoliitossa on erilaisia oppositioryhmiä hallitusta vastaan, viralliset tahot ovat hyvin herkkiä sille, ettei matkailu rajan yli merkitse liittoutumista oppositioryhmien kanssa. Tämä on hankala kysymys, koska usein tällainen oppositioryhmä omaa lännessä hengenheimolaisia, jotka pitävät luonnollisena yhteyttä siihen.

Olen usein pohtinut tätä ongelmaa Suomen ja Neuvostoliiton suhteessa: mikä on toisen maan sisäisiin asioihin puuttumattomuuden raja? Sen periaatteen voi ymmärtää, että jokaisen kansan tulee itse saada kehittää omia olojaan, toisten ei pidä siihen sekaantua; toisten ei pidä käydä kumoamaan toisen yhteiskuntajärjestelmää. (Eivät neuvostoliittolaiset ole siinä olleet aivan viattomia.) Tämän periaatteen voi ymmärtää; mutta missä kulkee puuttumattomuuden raja? Minkä verran perustavat ihmisoikeudet ovat rajojen yli yhteinen asia? Ehkä tässä on kuitenkin löydettävissä suhteellisen selvä periaate: ei osallistu mihinkään hankkeeseen toisen maan yhteiskuntajärjestelmän kumoamiseksi, mutta voi pitää yhteyttä kaikkiin ihmisiin kansalaistasolla ja ilmaista mielipiteensä toisen maan asioista.

Neuvostoliiton uusi avoimuus (glasnost) saattaa tukea tällaista yhteyttä, joka perimmältään vahvistaa rauhan rakenteita maailmassa.

3. Aatteelliset ristiriidat ja keskustelu

Tulemme rauhan henkisiin edellytyksiin, joihin sisältyy kansallisten, kulttuuristen ja rotuennakkoluulojen purkaminen. Se voi tapahtua ainoastaan siten, että tutustutaan toisiin kansoihin, kulttuureihin ja rotuihin, ehkä ennen muuta yksilöihin niiden piirissä. Tätä käsiteltiin jo edellä.

Lähden kuitenkin liikkeelle sotaa edistävästä asenteista. Näitä ovat olleet ensi sijassa aatteelliset ja uskonnolliset ristiriidat. Vielä 1900-luvulla on ollut uskonsotia tai sotia, joissa tämä motiivi vahvasti vaikuttaa, jopa Euroopassa, Irlannissa, jossa uskonnollinen vastakohta on ollut ainakin osatekijä. Uskonnollinen ristiriita vaikuttaa Iranin ja Irakin sodassa ja muuallakin Lähi- ja Keski-Idässä.

Vaikuttavin aatteellinen vastakohta vallitsee idän ja lännen välillä: itäisen sosialismin ja läntisen liberalismien tai kapitalismin aatteellinen vastakohta. Kummallakin taholla pidetään omaa aatetta oikeana, vaikka rauhanomaisen rinnakkainolon ajatus on vuosikymmenien kuluessa vahvistunut. Edelleenkin esiintyy asenteita, että ainoa lopullinen ratkaisu on toisen - 'pahan valtakunnan' - hävittäminen maan päältä.

Milloin johonkin aatesuuntaan, uskontoon tai maailmankatsomukseen sisältyy ajatus, että se on ainoa oikea ja muut ovat väärässä, piilee siinä sodan siemen.

Mitkä ovat rauhan henkiset edellytykset? Yksi niistä on sen tosiasian tunnustaminen, että ihmiskunnalla on erilaisia maailmankatsomuksia - uskonnollisia, filosofisia ja poliittisia. Se on otettava yhtäläisenä tosiasiana kuin että metsässä on erilaisia puulajeja: ei pyritä siihen, että Suomen metsään kuuluu ainoastaan kuusi ja että kaikki muut puulajit on hävitettävä. Meillä ei ole yleensä tällaisia asenteita luontoa kohtaan.

Sama perusnäkemys kuin luonnon lajirikkauteen voidaan omaksua suhteessa maailmankatsomuksiin. Ehkä tietyllä varauksella (koska jokainen vertaus horjuu): jos esiintyy maailmankatsomus, johon sisältyy toisten sortaminen tai tuhoaminen, kuten esimerkiksi kansallissosialismiin, ei sen kanssa voi olla rauhanomaista rinnakkaineloa. Onko sitä vastaan käytettävä väkivaltaa, on ankara kysymys. Onko sellaisessa tilanteessa aseeton vastarinta mahdollinen? Jos katsotaan, että sellaisen katsomuksen kantajat on tuhottava, langetaan heidän oppiinsa...

Näkemyistä maailmankatsomusten moninaisuuden hyväksymisestä voidaan filosofisesti perustella, eikä vain löysän liberalismien tai relativismin pohjalta. Tehdessäni tutkimusta nykyajan filosofisista aatevirtauksista (Aatteiden maailma, 1982) jouduin perehtymään varsin erilaisiin virtauksiin: eksistentiaaliseen, marxilaiseen, positivistiseen ja erilaisiin henkisiin katsomuksiin. Minulle muodostui kuva että todellisuus on kuin pallo, jota eri katsomukset lähestyvät eri puolilta. Ei ainoastaan siinä katsomuksessa, jota itse edustan, vaan jopa vastakkaisessa katsomuksessa on jotakin totta. Tämän kokemuksen voi perustella sillä, että todellisuus on äärettömän monitahoinen ja että sitä voidaan lähestyä eri tahoilta - sulkematta silmiään siltä, että maailmankatsomuksissa saattaa olla eettisesti, tietoteoreettisesti ja ontologisesti kyseenalaisia piirteitä.

Maailmankatsomusten erilaisuus pohjaa siis osittain siihen, että maailma itsessään on hyvin monitahoinen. Vaarallista on vain se että jokin maailmankatsomus julistaa olevansa ainoa oikea näkökulma ja että muut ovat totaalisesti väärässä - tai oikeassa vain sikäli kuin niissä on samoja lähtökohtia kuin omassa maailmankatsomuksessa.

Siitä syystä henkisen, kulttuurisen tai filosofisen rauhantyön eräs tehtävä on syventyminen itselle vieraisiin maailmankatsomuksiin niin, että ainakin ymmärtää, mitä toinen ihminen puhuu, kun hän puhuu ja toimii toisen katsomustavan pohjalta. Vaikka ei olisi sisällöllisesti samaa mieltä, ymmärtää hänen puhettaan tältä pohjalta, koska puhemaailmassa on kuitenkin aina yhteisiä elementtejä. Voi ensin katsoa sitä, mikä yhdistää, eikä ensimmäiseksi iskeä kiinni siihen, mistä ollaan eri mieltä ja mitä pitää - usein pinnallisin perustein - virheenä toisen katsomuksessa. Usein se, mitä pitää virheenä, on tosiasiaa johdonmukainen seuraus toisen omista lähtökohdista.

Tällaista suhtautumista toisen katsomustapaan nimittää filosofi Donald Davidson "rakkauden periaatteeksi" (principle of charity). Voidaan viitata myös Habermasin kommunikatiivisen toiminnan teoriaan, joka käsittelee rationaalisen keskustelun ehtoja. Sen eettinen ydinkohta on ottaa vakavasti toisen esittämät perustelut omalle kannalleen.

Vastaavasti kuin rauhaa rakentaa se, että matkustelee maailman ympäri ja tutustuu toisiin kansoihin, voi maailmanympärimatkailu toteutua henkisellä maailmankatsomusten tasolla. Perehtyy erilaisiin katsomustapoihin ja mahdollisesti löytää silloin sellaista, jolla voi avartaa omaa katsomustaan -ainakin ymmärtää sen jälkeen paremmin muita ihmisiä. Lopputulos matkasta voi olla se, että jää kiinni toiseen maailmankatsomukseen - tai että palaa takaisin omaan katsomukseensa. Mutta palaa muuntuneena, ei samana kuin lähtiessään. Kuten Marx sanoi: "Kun on kerran sukeltanut Hegelin filosofiaan, jää loppuiäkseen märeksi."

Minulla on sellainen utopia, että koulutus tulevaisuudessa sisältää paljon enemmän syventymistä katsomuksellisiin asioihin, erilaisiin lähestymistapoihin. Siten saadaan aikaan tiettyä ajattelun liikkuvuutta ja valmiutta itselle vieraiden katsomusten käsittämiseen. Käytännössä ihmistietoisuuden ahtaus asettaa tällaiselle liikkuvuudelle tietyt rajat. Ihmistajuntaan, kaikella kunnioituksella sitä kohtaan, mahtuu yleensä vain yksi ajatus kerrallaan, kun taas tämä liikkuvuus edellyttää, että siihen mahtuu kaksi tai kolme ajatusta kerrallaan.

Hegelin dialektinen logiikka oli askel tähän suuntaan: ihminen oppii tarkastelemaan maailman asioita niin, että hänellä on jokin näkökanta, ja sitten hän muodostaa sille vastakkaisen näkökannan, ja tästä etenee kolmanteen, joka sisältää aineksia näistä molemmista. Se olisi askel siihen suuntaan, että ihminen pystyisi tarkastelemaan todellisuutta useammasta näkökulmasta. Se ei välttämättä merkitse sitä, että hänellä olisi ristiriitaisia näkemyksiä. Sikäli kuin pystytään ottamaan maailmankatsomukset lähestymistapoina todellisuuteen eikä suljettuina oppeina, on loogisesti mahdollista nykyistä laajempi todellisuutta koskeva katsomustapa.

Siihen saattaa olla vielä pitkä matka. Ihmiselle on helpompi suojautua: minä olen oikeassa ja muut ovat enemmän tai vähemmän väärässä, tai sen verran oikeassa kuin he ovat samaa mieltä minun kanssani.

En kuvittele, että aatteellinen väittely sulaisi - Päätalon osuvaa sanaa käyttäkseni -

silkaksi "läyryämiseksi". Arabialaisen sananparren mukaan "totuus ei loukkaa ketään, paitsi sitä, jota on aiheellista loukata". Ihminen loukkaantuu yleensä silloin kun hänellä on katsomuksessaan jokin tiedostamaton puute, jonka toinen ilmaisee.

Tämä rauhan henkinen edellytys voidaan ilmaista myös aatteellisen fanatistisen heikentymisenä. Ihminen tunnustaa olevansa rajallinen ja välttää 'oikeassa olemisen paatosta', koska hän ei voi koskaan olla täysin varma, että hän on oikeassa ja toinen väärässä. Ehkä joissakin triviaaleissa asioissa - onko pihalla auto vai ei? - tai logiikan ja matematiikan kysymyksissä voi olla varma, mutta kysymyksissä, joihin maailmankatsomukset vastaavat, ei voi olla täysin varma.

Toinen rauhan henkinen edellytys, johon on viitattu, on niin sanottujen viholliskuvien purkaminen. Muistan vielä elävästi, miten julkinen sana antoi kuvan "ryssästä" inhottavana oliona. Viimeisen parin sadan vuoden aikana on 'sivistyneessä Euroopassa' elänyt tavaton määrä viholliskuvia. Goethen Faustissa kuvataan saksalaista asennetta: "Kunnon saksalainen inhoaa ranskalaista, vain hänen viiniään hän juo mielellään."

On hämmästyttävää, missä määrin nämä viholliskuvat ovat Euroopassa viime vuosikymmeninä murentuneet, esimerkiksi saksalaisten ja ranskalaisten tai saksalaisten ja englantilaisten välillä. Kasvaneen kanssakäymisen ansiosta yleinen henkinen kehitys on kulkenut viholliskuvien haihtumisen suuntaan, joskin Länsi-Euroopassa kohtaa vielä melko epäluuloisia kuvia venäläisistä.

Mikä vaikuttaa viholliskuvien murenemiseen? Suurimmat vaikuttajat lienevät tiedon välitys, välitön kohtaaminen ja sellainen kasvatus, jota voi sanoa rauhankasvatukseksi: opitaan ymmärtämään vieraita elämänmuotoja ja kulttuureita. Jo varhaiskasvatuksessa eri kansojen myyttien, tarujen ja satujen kautta lapsi voi saada ensimmäisen tuntuman toisen kansan laadusta. Ehkä tällaisen kasvatuksen avulla voidaan vähitellen päästä siihen, että ihmiskunta tajutaan hienona moninaisuutena. Tämä edellyttää vapaata kulttuurista kanssakäymistä kaikkien rajojen yli. Vastaavasti kuin kaupalliset suhteet, muodostavat kulttuuriset yhteistyösuhteet rajojen yli kulkevan verkoston, joka tekee sotaan ryhtymisen vaikeaksi. Ihmiskunnan yleinen kehitys näyttää kulkevan tähän suuntaan.

V. SUOMI, SOTA JA RAUHA

1. Suomalaiset ja venäläiset - 42 sotaa

Tarkastelen lopuksi sodan ja rauhan problematiikkaa Suomen historiassa, päätyen Kekkonen ajatteluun.

Sodanaikaisena koululaisena sain sen vaikutelman, että Suomen historia on paljolti sotahistoriaa. Silloin luettiin oheislukemistona Aarno Karimon kirjaa 'Kumpujen yöstä', joka on hyvin värikäs kuvaus Suomen historiasta, mutta painottaa loputtomia sotia vainolaista vastaan. Tosiasiassa Suomen historia onkin ollut varsin sotainen keskiajasta nykyaikaan, syksyyn 1944. Eräs neuvostoliittolainen tutkija on laskenut, että Ruotsin, Suomen ja venäläisten välillä on keskiajasta lähtien käyty 42 sotaa.

Kaksi ulkoista piirrettä leimaa Suomen menneisyyttä: toinen on maan raivaaminen viljelykselle, mikä on ollut tavaton teko (ja mikä nyt on hallituksen päätöksellä kielletty), ja toinen on se, että Suomi sijaintinsa vuoksi on ollut usein taistelukenttä. Lisäksi Ruotsi käytti suomalaisia sotilaita valloitusretkillään.

Suomi on myös ollut kansainvälisen politiikan pieni pelinappula: Napoleon ja Aleksanteri I tekivät Tilsitissä v. 1807 salaisen sopimuksen, jossa päätettiin Suomenkin kohtalosta, ja on mahdollista, että samankaltainen "välipuhe" syntyi Hitlerin ja Stalinin välillä v. 1939.

Klassisen kirjansa 'Tamminiemi' Kekkonen aloittaa siteeraamalla Mika Waltaria: "Maailmanhistorian kipunoidessa tulta ja uhkaa." Tämä lausuma Kekkonen mielestä kuvastaa Suomen menneisyyttä. Suomi on maailmanhistoriassa saanut sodista oman runsaan osansa, ja ehkä siksi täällä on maaperää sodan ja rauhan filosofialle.

2. Rauhanajattelun sarastusta

Olen pyrkinyt kirjassani 'Kolme näkijää ja tekijää: Lönnrot, Runeberg, Snellman ja Suomen suunta' (1986) saamaan esiin myös heidän ajatuksensa sodasta ja rauhasta. Nykyinen politiikkamme juurtuu osittain tähän perintöön. (Tarkoitukseni ei siten ole esittää 'rauhanfilosofian' historiaa Suomessa, jolloin olisi otettava huomioon sellaiset ajattelijat kuin Andreas Chydenius ja Wilhelm Bolin.)

Elias Lönnrot on paljon vaikuttanut suomalaisen itseymmärryksen ja identiteetin syntyyn; hänen työtään oli Suomen yleiskielen muodostuminen, joka on olennainen edellytys kansalliselle identiteetille. Mutta vielä enemmän hän vaikutti kansanrunouden kokoamistyöllä: Kalevalalla ja muilla julkaisuillaan Lönnrot loi Suomelle kulttuurista itseymmärrystä.

Mielenkiintoista on, ettei hän suomalaisten itseymmärrykseen sisällyttänyt mitään vihamielisyyttä naapureita, ruotsalaisia ja venäläisiä kohtaan. Hän oli itse luonteeltaan hyvin rauhanomainen, ja hän viljeli myös tietoisesti yhteisymmärrystä venäläisten kanssa. Kun v. 1840 vietettiin yliopiston 200-vuotisjuhlia, tuli ensimmäisen kerran ryhmä venäläisiä oppineita Suomeen. Pidettiin ensimmäinen tieteellinen suomalais-venäläinen tutkijatapaaminen, jossa Lönnrot oli mukana. Lönnrot herätti venäläisissä suurta innostusta: katsottiin, että hän on kopean saksalaisen oppineen vastakohta - vaatimaton ja sydämellinen, viisas ja tietorikas henkilö. Pietarin yliopiston rehtori halusi julkaista hänestä kirjan esimerkiksi venäläisille oppineille.

Lönnrotin puheista ja kirjoituksista muodostuu Suomesta kulttuurikuva, jossa on vahvasti rauhanomainen piirre. Kun hän piti Tiedeseuran vuosikokouksessa v. 1855 puheen, hän painotti rauhanomaista sankaruutta: "On olemassa sankareita muuallakin kuin taistelutantereilla: sankareita kieltämyksissä, oppineisuudessa, sankareita sitkeässä työssä, ja olisi toivottava, että rauhan sankarit olisivat yhtä lukuisat tai vaikkapa lukuisammat kuin sodan." Lönnrot korosti myös kansanrunouden rauhanomaisia piirteitä.

Toisen mielenkiintoisen puheen hän piti seitsemän vuotta myöhemmin ns. Tammikuun

valiokunnan kunniaksi järjestetyssä juhlassa, jota Topelius on sanonut Suomen ensimmäiseksi poliittiseksi illanvietoksi: "Tärkeämpää kuin kansakunnan ulkoinen arvo, jota sodilla yritetään kohottaa, on maan ja kansan sisällinen arvo. Ja onneksi se on omassa vallassamme; kartuttaa sitä, ja saattaa se yhä paremmaksi. Vanhimmat esisämme, joista runot ja tarinat tietävät kertoa, ovat osoittaneet tien, jota meidän tulee käydä. Se tie kulkee tietoin, taitoin, urhoollisuuden piirialassa. Käykäämme siis heidän viitoittamaa tietä ja pyytäkäämme isänmaatamme kunnostamaan tieteellä, taiteella ja muilla urotöillä."

'Urotöiden' hän näki ennen muuta toteutuvan kulttuurin saralla. Hänelle oli vastenmielistä sotaisa kiihkosuomalaisuus, joka suuntautui ruotsalaisuutta vastaan. Kun ylioppilaat kävivät häntä onnittelemassa hänen täyttäessään 80 vuotta, hän halusi istuttaa heihin idean: "Concordia res parvae crescunt" (yhteisymmärryksellä pienetkin asiat kasvavat). Lönnrotia voidaan pitää Suomen rauhanomaisen identiteetin suojeluspyhänä.

Runeberg on nähty vastakohtana Lönnrotille - sotaisan suomalaisen identiteetin rakentajana. Eikä aivan aiheetta - kouluajanani luettiin Runebergin niitä runoja, jotka ylistivät sodassa osoitettua miehuutta. Jos lukee kannesta kanteen hänen tunnetuimman runoelmansa 'Vänrikki Stoolin tarinat', huomaa kuitenkin ettei siinä esiinny mitään ryssävihaa, sellaista viholliskuvaa, joka Suomessa kasvoi kiihkokansallisessa vaiheessa 1900-luvulla. Runeberg näkee vastustajankin olemuksellisesti ihmisenä ja kuvaa venäläisiä varsin myönteisesti - esimerkiksi eversti Kulnevia, joka usein vieraili Runebergin lapsuudenkodissa Pietarsaareissa. Ja varsin pasifistinen on runo 'Kuoleva soturi', jossa suomalainen ja venäläinen kohtaavat kuolevina toisensa ja ojentavat toisilleen kätensä. Runeberg antaa ymmärtää, että sota ei ole väistämätön luonnonvoima, vaan ihmiskunnan korkein ihanne on veljeys.

Runebergin ihmiskäsityksen mukaan ihmiset ovat - kaikista kansallisista ja säätyerilaisuuksistaan huolimatta - "syvyudessa yhtä". Tämä tulee selvästi esiin hänen Porvoon ajan 'Mietelmissään' ja runoelmassa 'Jouluilta'.

Johan Wreden mukaan Runebergin isänmaallisuus oli syvää maan ja luonnon rakkautta, ei mitään kansallista uhoa. Hän löysi Suomen luonnon ja kansan erikoislaadun. Esimerkiksi 'Vanhan puutarhurin kirjeissä' ilmenee luonnon kokeminen itseisarvoksi. Maamme-laulun viimeinen säkeistö viittaa siihen, että Runeberg käsittää Suomen tulevan kukoistuksen laadultaan kulttuuriseksi; hän käyttää "valon" symbolia, joka hänelle merkitsee sivistystason nousua. (Tämä teema tulee myös hyvin vahvasti esiin Eino Leinolla kokoelmassa 'Ajan aalloilla' v. 1899. Hänenkin Suomi-kuvaansa kuuluu, että täällä on ennen kaikkea kehitettävä henkistä kulttuuria.)

3. Snellmannista Kekkoseen

Snellman näkee Suomen tarkoituksen 'sivistyksen voiman' kehittämisessä. Ohjelmallisessa kirjeessään Cygnaeukselle v. 1840 Snellman sanoo: "Se peruslause, johon kaikki pohjaa, kuuluu: Suomi ei voi mitään väkivalloin - sivistyksen voima on sen ainoa pelastus." Suomen tehtävä on korkean kulttuurin kehittäminen, jolla olisi annettavaa myös muille kansoille, esimerkkinä Lönnrotin Kalevala.

Snellman painottaa vahvasti realistista suhtautumista maailmanpolitiikkaan, mikä vaikutti sittemmin Paasikiveen ja Kekkoeseen. Hänen mukaansa Suomen tuli realistisesti arvioida mahdollisuuksiaan ja välttää kaikkea seikkailupolitiikkaa. Snellmannille täysin vieras visio olisi ollut aseilla rakennettu Suur-Suomi. Päinvastoin hän varoittaa tarttumasta miekkaan Castrénin kysyessä, olisiko suomalaisten syytä nousta kapinaan.

Snellmanin klassinen kirjoitus sodan ja rauhan kysymyksestä on 'Sota vai rauha Suomelle', jonka hän julkaisi v. 1863. Kun Puola oli noussut kapinaan Venäjää vastaan ja länsivaltojen lehdistössä kehoitettiin myös suomalaisia nousemaan kapinaan, seuraamaan puolalaisten esimerkkiä, Snellman kirjoitti kiivaan kirjoituksen, jossa hän varoittaa sellaisesta seikkailusta: "Minun ei tarvitse sanoa monta sanaa onnettomuudesta, joka sodasta maalle koituu. Suomen kansalle, joka ei pysty määräämään sodan lopputulosta - sellaiselle kansalle sota voi tuottaa ainoastaan onnettomuutta." Hän arvioi hyvin realistisesti sodan seurauksia suomalaisille. Jos suomalaiset ryhtyvät kapinaan, niin länsivaltojen joukot nousevat täällä maihin; Venäjä lähettää tänne joukkoja, ja Suomesta tulee suurvaltojen taistelulenttä. Sato menee siinä ohessa, eikä kukaan elätä suomalaisia: tulee nälänhätä ja kaikinpuolinen katastrofi.

Artikkelissa tulee esiin Raamatun oivallus: "Ken miekkaan tarttuu, se miekkaan hukkuu." Ken aloittaa sodan, ei voi koskaan tietää, kuinka siinä lopullisesti käy: sota ei ole hallittavissa oleva prosessi. Sen takia kansan ei pidä vaarantaa olemassaoloaan sodalla.

Snellmanin merkittävä periaatteellinen kannanotto koskee Suomen tulevaisuutta: "Mutta haaveilkoon yksi ja toinen millaisista liittoutumista tahansa, varmaa on että kansa, joka pyytäisi tulevaisuuttaan sodan käännteiltä, kykenemättä sormellaankaan vaikuttamaan niiden ratkaisuun, olisi kevytmielinen kansakunta, jonka tulevaisuuskin olisi kevytmielisen tavallinen kohtalo - rappeutuminen ja paha äkkikuolema. Ja kuitenkin tämä kevytmielisyys on päässyt ilmenemään kotimaisessakin lehdistössä.

"Jos voisin, tahtoisin terottaa maanmiesteni vakaumukseen niin, ettei se sieltä koskaan katoaisi, juuri tätä: että kansakunnan tulee luottaa ainoastaan itseensä.

"Tähän vakaumukseen sisältyy, ettei kansakunnan pidä pyytää eikä tavoitella mitään muuta kuin sitä, minkä saavuttamiseen ja säilyttämiseen sillä on riittävästi valtaa.

"On kyllä totta, ettei ole ainoatakaan niin voimakasta kansaa, ettei sen ole pakko alistua historialliseen välttämättömyyteen, jota se ei kykene vallitsemaan. Vielä vähemmän on pieni ja heikko kansa tästä poikkeuksena. Mutta sellainenkin kansa voi osoittaa voimansa itse alistumisessa; sillä ei ole olemassa mitään kohtaloita, joiden yläpuolelle se ei voi kohota kehittämällä itseään omissa puitteissaan."

Viimeinen ajatus viittaa näkemykseen "sivistyksen voimasta", joka säilyttää kansan vaikeimmissakin vaiheissa.

Snellman toteaa merkittävän edistyksen Suomessa edellisten kahdenkymmenen vuoden aikana. Se on saavutettu harkitusti toimien. "Näin edelleenkin toimien kansakunta hallitsee tulevaisuuttansakin." Sodan kautta voidaan kaikki menettää.

Snellman painottaa useaan kertaan, että pienelläkin kansalla on kohtalonsa omassa vallassaan, jos se kykenee alistumaan välttämättömään "ja sitä miehuullisesti kantamaan", odottamaan ajankohtaa, jolloin uudistus on mahdollinen, ja silloinkin olemaan tavoittelematta muuta kuin mitä omin voimin voidaan suojella ja säilyttää.

Sikäli kuin kansa on hankkinut aitoa sivistystä, se pystyy alistumaan historian ulkonaiseen välttämättömyyteen turvatakseen tulevaisuutensa. "Ainoastaan sivistymättömien heimojen nähdään taistelevan tuhoutumiseensa saakka. Niillä ei ole sivistystä antamaan voimaa elää tulevaisuutta varten,..." Juuri sivistyksensä avulla Suomen kansa, "tämä suuren kansanheimon erillinen jäännös", on tähän asti pelastunut heimonsa yleiseltä perikadolta. Ja viitaten vuoden 1808/9 sodan tappioon ja sen jälkeiseen myönteiseen kehitykseen hän toteaa: "Mikään kansa ei ole voitettuna ja sodan alaiseksi alistettuna kyennyt säilyttämään suurempaa itsenäisyyttä kuin Suomen kansa." (Samaa voitaisiin sanoa 1939-44 sotien lopputuloksesta ja sen jälkeisestä kehityksestä.) "Minkään kansan ei sen vuoksi pitäisi olla helpompi säilyttää tätä esi-isiltä perittyä, lujaa luottamusta tulevaisuuteen." Eikä yhdenkään kansan pitäisi olla haluttomampi tulevaisuuttaan kevytmielisesti vaarantamaan kuin Suomen kansan. Siksi suomalaisten on selkeästi torjuttava läntisten hallitusten luulot, joihin näiden sotasuunnitelmat pohjaavat, että suomalaiset tulevat Puolan tavoin nousemaan Venäjää vastaan.

Englanti ja Ranska eivät toisi armeijoitaan Suomeen "auttaakseen kärsivää Suomen kansaa" vaan vahingoittaakseen Venäjää, jossa (Aleksanteri II:n aikana) on alkanut lupaava yhteiskunnallinen kehitys. "Todellisuudessa jokainen kansakunta elää omia etujansa varten..., mutta sen pyrkimykset menestyvät vain sikäli kuin sen omat edut yhtyvät ihmiskunnan etuihin." Tämä tuli olemaan myös Kekkonen näkemys.

Kuitenkin sanomalehdet uskovat länsivaltojen yleviin tarkoituksiin ja "solvaavat joka päivä venäläisiä palvelukseksi Puolaa". Sanotaan, että Suomenkin tulee maksaa sodalla veronsa Puolan vapaudelle. "Tätä kaikkea katsoessaan täytyy kaikesti lohduttaa itseään sillä, että Jumala on hullujen holhooja."

Snellmanin analyysi Suomen tilanteesta on esikuvallisen selkeä ja realistinen, mutta samalla siihen sisältyy hänen idealistinen luottamuksensa Suomen tulevaisuuteen ja historian mielekkyyteen.

On kiinnostavaa verrata näitä Suomen 1800-luvun 'suuren linjan' ajatuksia Kekkonen mietteisiin 'Tamminiemi' -kirjassa (1980), unohtamatta, että osan 'suuren linjan' perintöä Kekkonen sai Paasikiven kautta.

Jo kirjan aloitussanat kuulostavat tyyliältään ja sisällöltään snellmanilaisilta: "Tosin maan kohtalo ei yksinomaan riipu sen pienuudesta tai suuruudesta, eikä yksinomaan ulkoisista tapahtumista vaan myös kansan päättäväisyydestä säilyttää itsenäisyytensä ja riippumattomuutensa."

"Tiedän, että olemme itse mitä suurimmassa määrin oman onnemme seppiä."

"Tiedän, että tänään Suomi - ja sen kansa - voi vapaasti, ulkopuolisten asioihin puuttumatta, kehittää itse valitsemaansa yhteiskunnallista ja taloudellista järjestelmää."

"Toivon, että Suomen kansa on yksimielistä toimiessaan maansa hyväksi, itsenäisyyden

turvaamiseksi ja rauhan varjelemiseksi."

"Tähän on vain yksi tie: meidän tulee olla hyviä suomalaisia."

Luvussa "Kansakunnan turvallisuudesta" Kekkonen melkein Snellmanin sanoin toteaa että pienen valtion, joka ei yleensä voi vaikuttaa maailmanhistorian kulkuun, tulee ajoissa tiedostaa kehityksen realiteetit. "Kansakunnan tulee luottaa vain itseensä", hän lainaa suoraan Snellmania. Suomen kokoisen kansakunnan kohtalolla ei ole, eikä tule olemaan varaa leikitellä.

Suomen suhteessa itäiseen naapuriinsa "ainoa kestävä ja realistinen menetelmä on keskinäisen luottamuksen rakentaminen". Luottamus nojaa uskottavuuteen.

Lähelle Snellmanin arviota vuoden 1863 tilanteesta Kekkonen tulee todetessaan, että viime sotien jälkeen Suomessa esiintyi sellaista hurmahenkisyyttä, jonka kannattajat olisivat olleet valmiita aloittamaan uuden sodan Neuvostoliittoa vastaan. "Jotkut haihattelivat länsimaiden muka antamalla tuella,... Jos tällainen asenne olisi päässyt vallalle, se olisi saattanut alttiiksi koko sodan jälkeisen kehityksemme."

Poliittinen keinottelu Neuvostoliittoa vastaan on tilanteemme täydellistä väärinkäsittämistä, hän toteaa. Samoin pikkumainen oikeuksien penääminen.

"Linnan kirjastossa olevaan J.V. Snellmanin elämäkertaan on Paasikivi merkinnyt persoonallisella alleviivaustavallaan seuraavat Snellmanin sanat: 'Täällä esiintyy suuria poliitikkoja, jotka näyttävät luulevan, että poliittinen oikeus on samaa kuin ovela todistelu kihlakunnanoikeudessa'."

'Suuren linjan' moraaliseen laatuun kuuluu rehellisyys ja johdonmukaisuus. Kekkonen toteaa, että "idänpolitiikkamme salaisuus on ehdoton rehellisyys. Me emme harjoita kaksinaamaista politiikkaa, toisin sanoen me emme puhu toista ja tee toista. On vakava virhe kuvitella, että tällainen menettely onnistuisi. Lännessä olen puhunut vain siitä, mikä voi tulla Neuvostoliitossakin tietoon, ja päinvastoin." Ystävyyspolitiikkaa harjoittaessamme meidän on samalla pysyttävä "hyvinä suomalaisina patriootteina, jotka loukkaamatta Neuvostoliittoa pitävät kiinni oman maansa eduista." Suomi ei tässä ystävyysuhteessa muutu kommunistiseksi; "vaikka koko muu Eurooppa muuttuisi kommunistiseksi, Suomi jää perinteisen pohjoismaisen kansanvallan pohjalle, jos Suomen kansan enemmistö näin tahtoo, niinkuin uskon."

Kekkonen varoittaa laakereilla lepäämisestä. "Luottamuksen hyväksi on tehtävä jatkuvaa työtä." Sen tulee ulottua myös tavallisiin kansalaisiin, sillä kuva toisesta maasta syntyy usein ohi virallisten väylien.

'Suurella linjalla' on myös Kekkonen luonnehdinta Suomen kulttuurisesta asemasta. "Suomen kansa on kasvanut kiinni Euroopan läntiseen kulttuuripiiriin, se asuttaa erästä sen reuna-aluetta ja saa samalla merkittäviä vaikutteita Euroopan itäisestä kulttuuripiiristä." Liian ahdasta Euroopan käsitettä (Länsi-Eurooppa) vastaan hän korostaa de Gaullen tapan, että Eurooppa ulottuu Atlannilta Uralille.

Käsitellessään Suomen asemaa maailmanyhteisössä Kekkonen lainaa Snellmania: "Kansakunnan edun tulee olla sama kuin ihmiskunnan." Tämän lausuman syvempi

merkitys on siinä, että itsenäisyyden säilyttämisen peruste on pyrkimys antaa oma osansa koko ihmiskunnan kehitykseen. Kansainvälinen yhteistyö luo rajoituksia valtioiden riippumattomuudelle. Tässäkin yhteydessä Kekkonen lainaa Snellmania ('Sota vai rauha Suomelle' -kirjoituksesta): "J.V. Snellman sanoi, että ei ole olemassa ainoatakaan niin voimakasta valtiota, jonka ei olisi pakko alistua historialliseen välttämättömyyteen - ja tätä välttämättömyyttä ei yksikään valtio kykene välttämään."

Eräänlaiseksi kansojen yhteistyön ihannekuvaksi Kekkonen lainaa YK:n entisen pääsihteerin U. Thantin buddhalaista lausumaa: "Älköön kukaan pettäkö toista tai vihatko ketään missään valtiossa, älköön kukaan vihasta tai pahasta tahdosta pyrkikö vahingoittamaan toista tai toivomaan toiselle pahaa. Niin kuin äiti vaalii ja suojaa lastaan, niin pitäisi jokaisen rajattomasti rakastaa kaikkia eläviä olentoja, säteillä hyvyttä yli koko maailman."

Asian voi ehkä sanoa myös suomalaisen Kari E. Turusen tapaan: "Älä hännää naapureita, olkoon heillä rauhansa. Istu vain penkillä tuvan perillä järkkymättä ja anna vieraanvaraisesti ja ystävällisesti elintilaa ja sanantilaa muillekin. Lujanaseisova ei leveile."